

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETAS
BIOTEISĖS KATEDRA**

EGLĖ ŽUKAUSKIENĖ

Bioteisės programos magistratūros dieninių studijų BIT md 6-01 studentė

VAIKO TEISĖS Į ŠEIMOS RYŠIUS KLAUSIMAS GAMETŲ DONORYSTĖS ATVEJU

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Doc. Agnė Širinskienė

.....

(parašas)

Vilnius

2007

Turinys

Anotacija	3
Sutrumpinimai	4
Įvadas	5
1. Pagrindinės sąvokos	10
1.1. Pagrindinių sąvokų samprata šeimos teisėje	10
1.1.1. Šeimos samprata	10
1.1.2. Motinos ir tėvo samprata	13
1.1.3. Vaiko samprata	16
1.2. Pagrindinių gametų donorystės sąvokų apibrėžtys	19
1.2.1. Dirbtinio apvaisinimo samprata	19
1.2.2. Gametų donorystės samprata	22
2. Dirbtinio apvaisinimo ir gametų donoystės teisinis reglamentavimas	24
2.1. Dirbtinio apvaisinimo teisinis reglamentavimas	24
2.2. Gametų donorystės teisinio reglamentavimo tendencijos Lietuvoje ir raida užsienio šalyse	28
2.3. Gametų donorystės klausimų svarstymas EŽTT	32
3. Vaiko teisių į šeimos ryšius, gametų donorystės atveju, teisinis reglamentavimas	34
3.1. Vaiko teisė augti šeimoje	34
3.2. Vaiko teisė žinoti, kas yra jo tėvai	36
3.3. Vaiko teisė gyventi ir išsaugoti savo identiškumą, įskaitant pilietybę, vardą, šeimos ryšius	39
3.4. Vaiko teisė gauti ypatingą globą ir rūpinimąsi	42
3.5. Vaiko teisė turėti tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia fiziniam, protiniam,	45
dvasiniam, doroviniam ir socialiniam vystymuisi	45
Išvados	47
Pasiūlymai	48
Literatūros sąrašas	49
Santrauka	56
1 priedas: SUTUOKTINIŲ, DALYVAUJANČIŲ DIRBTINIO APVAISINIMO PROCEDŪROJE, ANKETA	58
2 priedas: SUTIKIMO DIRBTINIO APVAISINIMO PROCEDŪRAI ANKETA	60

Anotacija

Šiame magistro baigiamajame darbe pateikiama vaiko teisių į šemos ryšius teisinių aspektų analizė gametų donorystės atveju. Šiuo metu LR Seimui pateikti du dirbtinio apvaisinimo įstatymų projektai: viename iš jų reglamentuota gametų donorystė, kitame normuotas tik sutuoktinio lytinės ląstelės taikymas. Atsižvelgiant į abu pateiktus projektus analizuojami geriausi vaiko interesai, vaiko teisė į identiškumą, vardą ir pilietybę, taip pat, teisė žinoti, kas yra jo tėvai ir būti jų globojamais, vaiko teisė turėti tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia jo fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam ir socialiniam vystymuisi.

Abstract

This postgraduate thesis investigates legal aspects of Rights of a Child to family relations: the case of gamete donation. At this moment there are two projects of artificial insemination law are introduced: one of them regulates donation of gametes, while the other regulates only male sex cells (gamete). According to these projects, child has the right to the best interest: the right to preserve his or her identity, the right from birth to a name, the right to acquire a nationality and as far as possible, the right to know and to be cared by his or her parents and the right to a standard of living adequate for the child's physical, mental, spiritual, moral and social development.

Reikšminiai žodžiai (Key words)

Gameta (angl. *gamete*), donorinės gametos (angl. *donated gametes*), donoras (angl. *donor*), dirbtinis apvaisinimas (angl. *artificial insemination*), nevaisingumas (angl. *Infertility*), vaikas (angl. *child*), šeima (angl. *family*).

Sutrumpinimai

BK	– Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas
CK	– Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas
CPK	– Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas
EŽTT	– Europos žmogaus teisių teismas
EŽTK	– Europos žmogaus teisių konvencija
LR	– Lietuvos Respublika
SAM	– Sveikatos apsaugos ministerija
VTK	– Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija
angl.	– angliškai
įst.	– įstatymas
str.	– straipsnis

Ivadas

Biotechnologijų vystymasis labai svarbus šiuolaikinės visuomenės gyvenime. Naujausi mokslo ir technologijos atradimai biomedicinos srityje suteikia naujų galimybių reguliuoti pradines žmogaus gyvybės fazes. Neišvengiamai kyla klausimas, ar priemonės, leidžiančios techniškai tai įvykdyti, yra etiškai, morališkai ir juridškai leistinos? Ar gyvybė gali būti pradėta kaip medicinos ar biotechnikos produktas? Žvelgiant iš vienos pusės, gyvybė būtų sudaiktinta ir padaryta technologinių procedūrų objektu, iš kitos pusės, toks technologijų kišimasis atneša į žmogaus gyvenimą viltį, meilę ir gerį. Tačiau nereikia pamiršti, kad „žmogaus asmenybė, jo dvasios ir kūno neliečiamumas bei orumas yra aukščiausia visuomenės vertybė. Mūsų amžiaus demokratinėse visuomenėse stengiamasi visokeriopai rūpintis žmogaus teisėmis. Dažnai tas teises vertinant labiau už paprasčiausią pagarbą žmogui. Tą patvirtina paplitęs požiūris į žmogų kaip į vartotoją, kaskart jį atitolinant nuo dvasinių vertybių“¹.

Viena iš naujausių biomedicinos technologijų procedūrų yra dirbtinis apvaisinimas. Ši procedūra sukelia bene daugiausiai diskusijų ir prieštarų vertinimų. Vis labiau vystantis biotechnologijoms, dirbtinis apvaisinimas skverbiasi į daugelį laisvų ir išsivysčiusių šalių, kaip pagalba žmonėms negalintiems daugintis natūraliu būdu. Tačiau labai svarbu išsiaiškinti, kokios yra po dirbtinio apvaisinimo gimusių vaiko teisės ir šeimos santykius, ar galima gametų donorystė ir ar tokiu atveju būtina žinoti, kas yra vaiko tikrieji – genetiniai tėvai? Kai kuriose šalyse šie klausimai yra plačiau nagrinėti, tačiau daugelyje šalių, taip pat ir Lietuvoje, ši tema yra **nauja ir aktuali**. Keletas atskirų principų, tokių kaip vaiko interesų viršenybės ar autonomijos, analizę galima rasti teisės ar sociologijos mokslininkų darbuose, tačiau tiesioginio šios temos ištyrimo Lietuvos mokslininkų darbuose nėra.

Temos problematika. Spartėjant biotechnologijų mokslui keičiasi ir socialinis gyvenimas. Gametų donorystės atveju šiuos pokyčius visų pirma patiria šeima – visuomenės ir valstybės pagrindas² – keičiasi šeimos sąvoka, kyla motinystės ir tėvystės klausimas, tėvai ir vaikai turi atskiras teises, kurios tarpusavyje nederą. Taigi svarbu išnagrinėti pagrindinius šeimos teisės principus ir pasvarstyti, dėl visuomenės lastelės sąvokos transformacijos, kuris nulemia vaiko socializaciją ir jo teisių bei interesų realizaciją. Specialią temos problematiką sudaro dirbtinio apvaisinimo procedūrų teisinio reglamentavimo neišbaigtumas, etinis prieštaravimas.

¹ Neįkainojama gyvybės dovana// Prieiga prie interneto: <http://www.lcn.lt/bzinius/bz0209/209b11.html>. Prisijungimo laikas: 2006-10-20.

² LR Konstitucija// Žin., 1992. Nr. 33-1014.

Pagrindinės darbe tiriamos problemos:

1. Galiojantis Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gegužės 24 d. įsakymas Nr. 248. „Dėl dirbtinio apvaisinimo tvarkos patvirtinimo“ visiškai nenumato vaiko teisių į šeimos santykius gametų donorystės atveju³;
2. Nereglamentuota gametų donorystė ir šiuo aspektu neišnagrinėti tėvystės bei motinystės klausimai^{4, 5};
3. Dirbtinis apvaisinimas naudojant donorines gametas yra nauja sritis. Dėl šios priežasties nėra gausios teismų praktikos šiais klausimais⁶;
4. Vaiko teisės į šeimos ryšius samprata ir turinys iki šiol lieka aiškiai neapibrėžti nei tarptautinės teisės aktuose, nei teisės teoretikų darbuose. Tokio apibrėžimo nėra ir nacionalinėje teisės doktrinoje⁷;
5. Lietuvos ir užsienio šalių gydytojų praktikos negalima palyginti dėl nereglamentuotos gametų donorystės Lietuvoje teisės sistemoje;
6. Užsienio valstybėse renkami duomenys apie dirbtiniai apvaisintų vaikų sveikatą, pateikiami kiti statistiniai duomenys^{8, 9}. Lietuvoje šių duomenų nėra, arba jie laikomi kaip konfidenciali klinikų informacija.

Darbo objektas. Šiame darbe išnagrinėta vaiko teisė į šeimą.

Darbo dalykas. Šeimos santykių teisės problemoms išryškinti pateikiami biomedicinos mokslo ir šiuo metu veikiančios ir nuolatos reformuojamos gametų donorystės, dirbtinio apvaisinimo teisinės bazės kontekste. Darbe tyriami vaiko teisių viršenybės, autonomijos principai.

Darbo tikslas – išanalizuoti vaiko teises į šeimos ryšius gametų donorystės atveju, išnagrinėti naujai susidarantį šeimos santykius, nustatyti embrionų statusą, įvertinti dirbtinio apvaisinimo bei gametų donorystės pagrįstumą ir teisinį reglamentavimą.

Tikslui pasiekti skirti **uždaviniai**:

1. Išanalizuoti, įvertinti nevaisingumo, dirbtinio apvaisinimo ir gametų donorystės sąvokas, kad būtų galima tinkamai išnagrinėti pačią procedūrą;

³ LR įstatymas „Dėl moters, esančios santuokoje, dirbtinio apvaisinimo tvarka“ // Žin., 1999. Nr. 248.

⁴ LR Seimo pagrindinio komiteto išvada „Dėl Lietuvos Respublikos dirbtinio apvaisinimo įstatymo projekto Nr. IXP-1966(2)A“ // Žin., 2006. Nr. IXP-1966(2)A.

⁵ Vaitoška G. Vaiko teisių nepaisymas kaip paviršutiniško biologinės asmens dimensijos supratimo pasėkmė. // „Už gyvybę“, 2003. Nr. 14. http://www.gyvybe.lt/uzgyvybe/200314/uzg14_3.html. Prisijungimo laikas: 2007-01-03.

⁶ Širinskienė A. Ant dirbtinio apvaisinimo įstatymo slenksčio. // Mykolo Romerio universiteto mėnraštis, 2006. Nr. 3(90). P. 6-7.

⁷ Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius. // Teisės informacijos centras. Vilnius, 2006. P.41

⁸ Klemetti R., M.H.Sc., Gisser M. ir kiti. Children born after assisted fertilization have an increased rate of major congenital anomalies. // Fertility and sterility, 2005. Nr. 84. P. 1300-7.

⁹ Olson Ch. K., M.D., ir kiti. In vitro fertilization is associated with an increase in major birth defects. // Fertility and sterility, 2005. Nr. 84. P. 1308-15.

2. Atskleisti dirbtinio apvaisinimo (gametų donorystės atveju) spragas atitinkančias medicines, filosofines, socialines, etines problemas;
3. Išanalizuoti teisės aktus bei projektus, kuriuose reglamentuotas dirbtinis apvaisinimas ir gametų donorystė;
4. Nustatyti vaiko teises į šeimą gametų donorystės atveju;
5. Nustatyti kontrolės ir atsakomybės galimybes.

Tyrimo šaltiniai. Atliekant tyrimą, buvo naudojami pirminiai (vidaus ir tarptautiniai teisės aktai, teisės aktų projektai, teisminių bylų medžiaga) ir antriniai (publikacijos spaudoje ir analitikų darbai) informacijos šaltiniai. Tiriant darbo dalyką ir siekiant darbo tikslo, išanalizuota: 1) tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai; 2) Lietuvos ir užsienio teisės mokslų literatūra; 3) Vaiko teisių kontrolieriaus 2006 m. metinė ataskaita; 4) dirbtinio apvaisinimo įstatymų projektai bei kita medžiaga.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, trys dėstomosios dalys, išvados, literatūros sąrašas bei priedai.

Pirmojoje dalyje „Pagrindinių sąvokos“ analizuojamos vaiko, tėvų, šeimos sąvokos bei dirbtinio apvaisinimo ir gametų donorystės sampratos, šių sąvokų tarpusavio ryšys. Kitose dalyse nagrinėjamas dirbtinio apvaisinimo bei gametų donorystės teisinis reglamentavimas ir gametų donorystės klausimų svarstymas EŽTT. Paskutinėje dalyje nagrinėjamos pagrindinės vaiko teisės į šeimos ryšius gametų donorystės atveju: vaiko teisė augti šeimoje; vaiko teisė žinoti savo tėvus; vaiko teisė išsaugoti savo identiškumą, įskaitant pilietybę, vardą, šeimos ryšius; vaiko teisė gauti ypatingą globą ir rūpinimąsi; vaiko teisė turėti tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia jo fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam ir socialiniam vystymuisi; socialinių tėvų teisės gametų donorystės atveju.

Darbo metodologija. Atsižvelgiant į šio darbo problematiką bei keliamus uždavinius, tyrimo metu buvo panaudoti įvairūs teoriniai ir empiriniai metodai.

Situacinė Lietuvos Respublikos teisės aktų, teisės doktrinos, sveikatos priežiūros, biomedicininės literatūros **sisteminė analizė**. Vadovaujamosi pagrindiniais dirbtinį apvaisinimą, gametų donorystę ir vaiko teises reglamentuojančiais įstatymais taip pat ieškoma sprendimų, kurie teisiškai pagrįstų naujos biotechnologijos vietą harmoninguose šeimos santykiuose. **Sisteminio metodo** pagalba susieti vaiko teisių apsaugos klausimai.

Pasitelkus **analogijos metodą**, ieškoma atsakymų dėl vaiko teisių gametų donorystės, kurie teisiškai pagrįstų naujos srities vietą Lietuvos visuomenėje. Ypatingai šis metodas svarbus nagrinėjant EŽTT bylas.

Lyginamojo metodo pagalba išnagrinėti pakankamai nauji informacijos šaltiniai, kuriuose pateikiama moksliskai pagrįsta informacija, oficialūs valstybinių institucijų teisės aktai, publikacijos. Šio metodo pagalba siakiama išsiaiškinti, ar esama teisinė reglamentacija derinasi su įstatymų taikymo praktika, o taip pat derinant tarpusavyje skirtingų valstybių patirtį atrasti pozityviausius tiriamųjų klausimų sprendimo būdus ir šios analizės pagrindu suformuluoti pasiūlymus nacionalinių teisės aktų tobulinimui.

Remantis **lingvistiniu metodu**, vaiko teisės į šeimos ryšius gametų donorystės atveju nuostatų prasmė buvo aiškinama analizuojant jų tekste vartojamų žodžių reikšmę. Tiriamų dokumentų tekstai buvo animuojami vadovaujantis gramatikos, sintaksės ir kitomis kalbos taisyklėmis.

Apibendrinimo metodo pagalba apibendrinta, susistematuota tyrime išanalizuota medžiaga, suformuluotos išvados ir pasiūlymai.

Pagrindinių sąvokų patikslinimas ir interpretacija:

Gameta (angl. *gamete*) – vyriškos ir moteriškos lytinės ląstelės, kurios turi pusę chromosomų rinkinio, diploidinis chromosomų skaičius atsiranda susiliejus dviems skirtingoms lytinėms ląstelėms¹⁰.

Donorinės gametos (angl. *donated gametes*) – sperma ir oocitai – naudojamos pacientams, kurie negali produkuoti savųjų gametų, nevaisingumui gydyti¹¹.

Donoras (angl. *donor*) – žmogus, kurio audinių, ląstelių ir (ar) organų paimama transplantacijai jam esant gyvam arba po jo mirties ir kuris yra įregistruotas Žmogaus audinių, ląstelių ir organų donorų bei recipientų registre. Gyvo ar mirusio žmogaus audiniai, ląstelės ir organai negali būti civilinių komercinių sandorių objektas¹².

Dirbtinis apvaisinimas (angl. *artificial insemination*) – tai vidiniai veiksmai moters kūne, kuriais dirbtinai sukeliama vyro sėklinės ląstelės įsijungimas į moters kiaušialąstę, kai vyro sėklinė ląstelė dirbtinai įterpiama į moters kiaušialąstę arba moteriai perkeliama ne kūne apvaisinta kiaušialąstė¹³.

Nevaisingumas (angl. *infertility*) – negalėjimas pastoti šeimai gyvenant normalų lytinį gyvenimą ir nenaudojant kontraceptinių priemonių vienerius metus¹⁴.

¹⁰ Gamete description.// Prieiga prie interneto: <http://www.meta-library.net/biogloss/gamete-body.html>. Prisijungimo laikas: 2007-10-20.

¹¹ Bryant J. Gamete Donation Contextualised scenario.// Case studies, 2005.

¹² LR žmogaus audinių, ląstelių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas.// Žin., 2004-03-05. Nr. IX-2078.

¹³ Dirbtinis apvaisinimas.// Prieiga prie interneto: <http://bioetika.sam.lt/probl/liet/apvais.htm>. Prisijungimo laikas: 2007-10-20.

¹⁴ „Vaisingumo klinika“.// Prieiga prie interneto:

http://www.vaisingumas.lt/index.php?lng=lt&content=pages&page_id=55. Prisijungimo laikas: 2007-10-20.

Vaikas (angl. *child*) – yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip¹⁵.

Šeima (angl. *family*) – vyro ir moters santuokos pagrindu sukurta, artimais giminystės ryšiais susijusi asmenų bendruomenė.

Šeima pati savaime yra gėris, nes atitinka ir leidžia visiškai išreikšti prigimtinius asmens poreikius ir socialumą:

būti besąlygiškai mylimam ir priimamam, nepaisant galių, gabumų ir pasiekimų, nes kiekvienas asmuo yra unikalus ir savaime vertingas;

būti atviram kitam asmeniui, pasitikėti ir dalytis gyvenimu su juo (bendrauti ir bendradarbiauti);

turėti tėvus kaip autoritetą, kuriais pasitikima, iš jų mokomasi, lygiuojamasi kaip į vyro ir moters tarpusavio santykių pavyzdį, taip atskleidžiant ir įtvirtinant savo tapatybę¹⁶.

¹⁵ LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas.// Žin., 1996-03-14. Nr. I-1234.

¹⁶ LR Seimo nutarimas „Dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“. Projektas.// Žin., 2007-07-05. Nr. XP-2390.

1. Pagrindinės sąvokos

1.1. Pagrindinių sąvokų samprata šeimos teisėje

1.1.1. Šeimos samprata

Šeimos reikšmę visuomenei nagrinėjo daugelis autorių, kurių vertinimo analizė suteikia galimybę konkrečiau apibūdinti šeimos sampratą. Visi autoriai sutinka, kad tik žmonių grupė, kuriuos vienija tam tikri santykiai, yra šeima. Manoma, kad svarbiausia šeimos funkcija yra prokreacija – giminės pratęsimas, taip pat labai svarbi yra ūkinė bei auklėjamoji funkcija¹⁷. Nors priklausomai nuo socialinių, ekonominių ir kultūrinių tradicijų „šeimos samprata skirtingose šalyse yra suprantama nevienodai, vaiko teisę į šeimos globą ir priežiūrą bei šeimos ryšius galima laikyti viena plačiausiai tarptautinės bendrijos pripažįstamų vaiko teisių“¹⁸. 1959 m. Vaiko teisių deklaracijoje įtvirtinta vaiko teisė augti tėvų globoje ir jų priežiūroje¹⁹. VTK preambulėje pažymima, kad „vaikas visapusiškai ir harmoningai vystytis gali tik augdamas šeimoje, jausdamas meilę, laimę ir supratimą, todėl šeimai, kaip pagrindinei visuomenės ląstelei, ir natūraliai visų jos narių, ypač vaikų, augimo ir gerovės aplinkai, turi būti suteikta reikiama apsauga, kad jis galėtų priimti visas pareigas visuomenei“²⁰.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 12 str. reglamentuota teisė sukurti šeimą, tačiau ši norma yra abstrakti ir palikta tvarkyti valstybės vidaus įstatymams: „Vyrai ir moterys, sulaukę santuokinio amžiaus, turi teisę tuoktis ir sukurti šeimą pagal šią teisę reguliuojančius valstybės vidaus įstatymus“²¹. Taigi 18 metų sulaukę Lietuvos piliečiai gali savanoriškai sukurti šeimas, jeigu įstatymas nenumato kitaip (pvz., emancipacija). Konvencijos 8 str. buvo laikomasi nuomonės, kad tik heteroseksualių sutuoktinių pora su vaikais sudaro šeimą, tačiau pripažino, kad šio termino interpretavimas yra sudėtingas. Europos žmogaus teisių teismas taip pat praktikoje nedaro skirtumo tarp santuokinės ir nesantuokinės šeimos²². V. Vėgėlė taip pat mano, kad šiuo atveju šeimos sąvoka yra diskutuotina, mat nesusituokę asmenys gyvena tokiomis pačiomis teisėmis ir pareigomis kaip sutuoktiniai²³.

¹⁷ Vitkevičius P. S. Šeimos narių turiniai teisiniai santykiai.// Justitia. Vilnius, 2006. P. 34.

¹⁸ Sagatis G. Vaiko teisė į šeimos ryšius Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijoje ir Lietuvos teisėje.// Daktaro disertacija, 2004. P. 24.

¹⁹ Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija.// Žmogaus teisės. Jungtinių Tautų dokumentai. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.

²⁰ Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija.// Žin., 1995-07-21. Nr. 60-1501.

²¹ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija.// Žin., 1995. Nr.90-987.

²² Legal problems relating to parentage proceedings.// XXVII th Colleguy on European Law foundation for International studies. Valleta (Malta), 1997. P.14-15, 33.

²³ LR Seimo juridinio skyriaus pastabos.// Diena, 1996. Nr. 32 (458).

Teismo jurisprudencijoje ne kartą buvo pažymėta, kad vaiko ir tėvų tarpusavio ryšys yra vertybė, saugoma EŽTK 8 str. Ši nuostata pirmą kartą iširta *Johansen v. Norway* byloje: „pasitenkinimo jausmas, kurį jaučia tėvai ir vaikai dėl tarpusavio ryšio bei bendravimo, yra fundamentalus šeimos gyvenimo elementas visos valstybių vidaus priemonės, kaip nors kliudančios šiam pasitenkinimo jausmui, laikomas kišimusi į teisę, ginamą Konvencijos 8 str.“²⁴. EŽTT, aiškindamas „šeimos gyvenimo“ sampratą ne kartą konstatavo, kad asmens teisė į šeimos gyvenimo gerbimą turi būti interpretuojama plačiai ir apimti visus *de facto* šeimos ryšius, neapribojant „šeimos gyvenimo“ supratimu *de jure*. Šis požiūris pirmiausia buvo įtvirtintas *Marckx v. Belgium*, taip pat kitose vėlesnėse bylose (*Johnston and Others v. Ireland*, *Berrehab v. Netherlands* ir kt.)²⁵. Kokybinių šeimos gyvenimo požymių reikšmė buvo atskleista *Kroon and Others v. Netherlands*²⁶ byloje. Teismas pabrėžė, kad „<...> nustatant, kokius santykius apima „šeimos gyvenimas“, gali būti atsižvelgiama į daugelį faktorių, tokių kaip bendras gyvenimas, ryšių pastovumas ir kt.“

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 str. 1 d. numatyta, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas, 2 d. valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę²⁷. Pagal LR Seimo nutarimą „Dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos“ šeima – esminis visuomenės gėris, kylantis iš žmogaus prigimties ir grindžiamas savanorišku vyro ir moters santuokiniu pasižadėjimu skirti savo gyvenimą šeiminiams santykiams kurti, užtikrinantis šeimos narių – vyro ir moters, vaikų bei visų kartų gerovę ir sveikos visuomenės raidą, tautos bei valstybės gyvybingumą ir kūrybingumą. Todėl valstybės ir nevyriausybinių institucijų privalo užtikrinti šeimos integralumui palankią aplinką, plėtodamos ir tobulindamos jos teisinę ir socialinę bazę²⁸.

Remiantis LR CK trečiosios knygos „Šeimos teisė“ 3.3 straipsniu: šeimos santykių teisinis reglamentavimas Lietuvos Respublikoje grindžiamas monogamijos, santuokos savanoriškumo, sutuoktinių lygiateisiškumo, prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo, vaikų auklėjimo šeimoje, motinystės visokeriopos apsaugos principais bei kitais civilinių santykių teisinio reglamentavimo principais²⁹.

Tradicine sociologine prasme šeima suprantama, kaip asmenų sąjunga, susidedanti iš drauge gyvenančių tėvų ir vaikų, kartais – ir kitų giminaičių, pagrįsta santuoka arba kraujo ryšiais; šeimos nariai tvarko bendrą ūkį, tarpusavio santykius grindžia dorovine atsakomybe, savitarpio

²⁴ *Johansen v. Norway* // appl. Nr. 17383/90.

²⁵ Sagatis G. Vaiko teisė į šeimos ryšius Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijoje ir Lietuvos teisėje.// Daktaro disertacija, 2004. P. 33.

²⁶ *Kroon and Others v. Netherlands* // Appl. Nr. 18535/91.

²⁷ LR Konstitucija.// Žin., 1992. Nr. 33-1014.

²⁸ LR Seimo nutarimas „Dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“. Projektas.// Žin., 2007-07-05. Nr. XP-2390.

²⁹ LR civilinis kodeksas.// Žin., 2000. Nr. 74-2262. Trečia knyga. 3.3 str.

supratimu ir pagalba³⁰. Tačiau kyla klausimas, ar tik susituokusios poros ir jų palikuonys apima šeimos sąvoką, nors šeimos samprata yra daug platesnė už santuokos sampratą, o santuokos santykiai neapėmia šeimos santykių įvairovės. Nors kai kurių autorių teigimu, esą priešingai – santuoka laikytina platesne sąvoka nei šeima, nes šeima yra biosocialinė kategorija, o santuoka – ne tik socialinė kategorija. Tos pačios lyties asmenų santuoką vargu ar galima vadinti *šeima*. Šiuo atveju siekiama bendro gyvenimo, o šeimos tikslas – gimdyti bei auklėti vaikus^{31, 32}.

Krikščioniškos minties, kultūros ir visuomenės laikraštyje „XXI amžius“ teigiama, kad šeima, tai yra tėvai ir vaikai, yra tautos ląstelė. Kad tauta galėtų gerai gyvuoti ir nenykti, ji turi tinkamai tvarkytis. Kadangi tautoje yra daug ląstelių – šeimų ir bešeimų (vienišas, neturintis šeimos, žmogus taip pat yra tautos ląstelė), tai visas tas ląstelių junginys ir turi turėti savo gyvavimo tvarkytoją – valstybę, kuri tarsi aparatūra privalo rūpintis ląstelėmis – šeimomis, tai yra turi tarnauti visoms šeimoms³³.

Taigi apibendrinant galima konstatuoti, kad nacionalinių ir tarptautinių teisės aktų taikymo praktikoje apibrėžiant šeimos sąvoką, pirmenybė teikiama vaiko ir kitų šeimos narių tarpusavio ryšių pobūdžiui, o *šeimos gyvenimo* samprata, dėl jos lankstumo neturi išsamaus ir baigtinio ją apibrėžiančių požymių rato³⁴. Taip pat reikia pabrėžti, kad aiškinant *šeimos gyvenimo* sampratą, negalima apsiriboti vien vaikų ir tėvų tarpusavio santykiais, nes artimi giminaičiai, pavyzdžiui, seneliai, taip pat gali vaidinti svarbų vaidmenį šeimos gyvenime³⁵. Būtent tai ir leido Strasbūro institucijoms pripažinti, kad į EŽTK 8 str. apsaugos sferą patenka brolių ir seserų „šeimos gyvenimas“ (*Olsson v. Sweden*), dėdės ir sūnėno *šeimos gyvenimas* (*Boyle v. United Kingdom*), senelių ir anūkų *šeimos gyvenimas* (*Fidler v. Austria*) bei įvaikintojų ir įvaikinto vaiko „šeimos gyvenimas“ (*X v. France*)³⁶.

³⁰ Charles P. Kindregan Jr. Embryo donation: unresolved legal issues in the transfer of surplus cryopreserved embryos.// Suffolk university lawschool faculty publications, 2004. P. 23.

³¹ Kudinavičiūtė-Michailovienė I. Šeimos santykių kūrimo teisinis reglamentavimas Lietuvoje.// Disertacija. Vilnius, 2005. P. 10.

³² Vaišvila A. Teisės teorija. // Justitia. Vilnius, 2004. P. 368.

³³ Krikščioniškos minties, kultūros ir visuomenės laikraštis „XXI amžius“// Prieiga prie interneto: http://xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20040109/zvil_01.html. Prisijungimo laikas: 2007-10-20.

³⁴ Sagatis G. Vaiko teisė į šeimos ryšius Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijoje ir Lietuvos teisėje.// Daktaro disertacija, 2004. P. 35.

³⁵ *Marckx v. Belgium* // Appl. Nr. 00006833/74.

³⁶ Sagatis G. Vaiko teisė į šeimos ryšius Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijoje ir Lietuvos teisėje.// Daktaro disertacija, 2004. P. 35.

1.1.2. Motinos ir tėvo samprata

Virginia Satir frazė: „šeimos architektai, formuojantys atmosferą, nulemiančią vaiko asmenybės vystymąsi, yra tėvai“³⁷. Taigi nėra tėvams svarbesnės užduoties kaip išauklėti savo vaikus, kad taptų dorais, atsakingais, garbingais žmonėmis. Ne tik sau, bet, kaip sakydavo senesnės kartos protingi, turintys didelę įvairaus gyvenimo patirtį žmonės, visų pirma Tėvynei, visuomenei, šeimai. Gero išauklėjimo, paruošimo gyvenimui vaisiai ypač teikia pasididžiavimą tėvams. Tai nelengva užduotis. Mat vaiką maitinti, rengti, saugoti nuo nelaimių, mokyti, padėti ugdyti gabumus, talentus, kartu formuoti jo charakterį, pažiūras, elgseną, polinkius – ir tai dar ne viskas.

Pasak New Yorko universiteto profesoriaus Paul C. Vitzo, jei motina formuoja bazinio asmenybės saugumo jausmą, tai tėvas padeda vaikui įsitvirtinti socialinėje aplinkoje³⁸. Kai kuriuose šaltiniuose teigiama, kad tėvas yra autoritetinga figūra, mamos vyras³⁹. Nagrinėjant vaiko teisę žinoti savo tėvus, turi būti atsižvelgiama į pačią tėvystės sampratą ir jos santykį su teisiniu tėvo (motinos) statusu. Tam tikrų asmenų pripažinimas vaiko tėvais gali priklausyti nuo skirtingų tėvų vaidmens aspektų⁴⁰. Išskiriamos socialinio tėvo, kuris augina vaiką, bei tikrojo (genetinio) tėvo sampratos.

Lietuvos Respublikos įstatymuose nėra konkrečiai reglamentuota tėvų sąvoka. Jie dažniau įvardijami, kaip vaiko atstovai pagal įstatymą – vaiko tėvai, tėviai, globėjai, rūpintojai ir kiti asmenys, kurie pagal įstatymą ar kitą teisės aktą privalo rūpintis vaiku, jį auklėti, globoti, jam atstovauti, ginti jo teises ir teisėtus interesus.

Porai, kuri siekia su reprodukcinių technologijų pagalba susilaukti vaikelio, taikomas tinkamų tėvų reikalavimas. Atsižvelgiant į gimstančių vaikų gerovę ir normalų vystymąsi, jam turi būti užtikrinta galimybė augti šeimoje (su mama ir tėvu). Todėl SAM įsakymas reglamentuoja moters, esančios santuokoje, dirbtinio apvaisinimo tvarką. Tačiau niekur kitur šiame teisės akte nepasakyta, kad kitų moterų apvaisinimas yra draudžiamas. Aiškinant šią nuostatą, dirbtinio apvaisinimo tvarka reglamentuojama tik santuokoje esančių moterų, kitų moterų apvaisinimo tvarka neregamentuota, bet ir neuždrausta. Ši spraga pastebėta siūlomuose dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektuose Nr. IXP-1966(2) (Vyriausybės projektas) ir Nr. IXP-1966(2)A (Seimo narių projektas). Abiejuose projektuose numatyta, kad „dirbtinis apvaisinimas gali būti atliekamas tik

³⁷ Kisse J. E., S.D. Murphy ir kiti. Effects Of Family Origin Dynamics On College Freshmen.// College Student Journal, 2000.

³⁸ Vaitoška G. Šeimos koncepcija: laisvieji individai, mokslas ir klerikalų puolimas. Priega per internetą: <http://www.balsas.lt/naujiena/150841>. Prisijungimo laikas: 2007-11-23.

³⁹ Osaki, Harumi. Killing Oneself, Killing the Father: On Deleuze's Suicide in Comparison with Blanchot's Notion of Death.// Oxford journals. Literature and Theology, 2007.

⁴⁰ Hill J. „What does it mean to be a parent?“ The claims of biology as the basis for parental rights.// New York university Law Review, 1991. Nr. 66.

sudariusiai santuoką moteriai“. Taip pat praplečiamas asmenų, kuriems taikomas dirbtinis apvaisinimas, ratas įtraukiant į galinčių pasinaudoti šiomis procedūromis ratą ir sugyventinius. Jiems keliamas reikalavimas įstatymų tvarka užregistruoti partnerystę. Kaip naują šeimos ar partnerystės modelį galima traktuoti homoseksualią porą. Tačiau galiojančiame LR sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gegužės 24 d. įsakymas Nr. 248. „Dėl dirbtinio apvaisinimo tvarkos patvirtinimo“ (SAM įsakymas) ir siūlomuose projektuose neužsimenama nei apie galimybę, nei apie draudimą tokioms poroms taikyti reprodukcines technologijas. Įstatymo leidėjo požiūriu, be abejo, galima atskleisti analizuojant nacionalinius teisės aktus. CK 3.7 str. įtvirtinta, kad „santuoka yra įstatymų nustatyta tvarka įformintas savanoriškas vyro ir moters susitarimas sukurti šeimos teisinius santykius“⁴¹. Šis straipsnis atskleidžia LR Konstitucijos 38 str. 3 d. įtvirtintą principinę nuostatą – santuoka galima tarp vyro ir moters⁴². Todėl „Dėl dirbtinio apvaisinimo tvarkos patvirtinimo“ įsakymu, leisdamas tik santuokoje esančios moters apvaisinimą, toleruojamas tik heteroseksualios poros apvaisinimas. Analizuojant pateiktus projektus homoseksualių porų dirbtinis apvaisinimas taip pat yra neįmanomas, nes reprodukcinės technologijos gali būti taikomos tik susituokusioms ar partnerystę įregistravusioms poroms. Tačiau daug daugiau diskusijų kyla svarstant dirbtinio apvaisinimo procedūrų taikymą vienišoms moterims. Pirminiame dirbtinio apvaisinimo įstatymo projekte tokia galimybė suteikta „moteriai, nesudariusiai santuokos ir neįregistravusiai partnerystės įstatymų nustatyta tvarka, dirbtinis apvaisinimas gali būti atliekamas tik nustačius jos nevaisingumą ir kai jo negalima išgydyti jokiais kitais gydymo metodais arba juos taikant nėra realios sėkmės galimybės. Tokiai moteriai gali būti taikomas tik dirbtinis apvaisinimas donoro lytinėmis ląstelėmis (sperma)“⁴³.

Svarbu išaiškinti, kas po dirbtinio apvaisinimo bus laikomi kūdikio tėvais? Socialiniai ar genetiniai tėvai? Ar donorai galės reikalauti pripažinti juos vaikų, apvaisintų jų gametomis, tėvais. Ar dirbtinis apvaisinimas sukurs vaikų, pradėtų dirbtinio apvaisinimo būdu ir donorų giminystės santykius. IXP-1966(2) siūlomame dirbtinio apvaisinimo projekte ginamos socialinės tėvų teisės, nes nei moteris, buvusi kiaušialąstės donore, neturi teisės reikalauti pripažinti ją vaiko, pradėto dirbtinai apvaisinus, motina, nei lytinių ląstelių (spermos) donoras neturi teisės reikalauti pripažinti jį vaiko, pradėto dirbtinio apvaisinimo būdu, tėvu. Lytinių ląstelių (spermos, kiaušialąstės) donorai neturi jokių įsipareigojimų dirbtinio apvaisinimo būdu iš jų lytinių ląstelių gimusiems vaikams. Vaikai, pradėti dirbtinio apvaisinimo būdu, ar jų įstatyminiai atstovai neturi teisės reikalauti, kad donorai būtų pripažinti jų tėvais ar vykdytų tėvų pareigas, o lytinių ląstelių (spermos, kiaušialąstės) donorai neturi teisės reikalauti iš vaikų, pradėtų dirbtinio apvaisinimo būdu, būti pripažintais jų

⁴¹ LR civilinis kodeksas.// Žin., 2000. Nr. 74-2262.

⁴² LR Konstitucija.// Žin., 1992. Nr. 33-1014.

⁴³ LR dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas.// Žin., 2002-10-11. Nr. IXP-1966.

tėvais ar kitų vaikų pareigų vykdymo. Šiame projekte reglamentuojama, kad dirbtinis apvaisinimas nesukuria vaiko, pradėto dirbtinio apvaisinimo būdu, ir lytinių ląstelių (spermos, kiaušialąstės) donorų giminystės santykių⁴⁴. IXP-1966(2)A projekte vaikai, gimę dirbtinio apvaisinimo būdu, yra teisėti sutuoktinių ar sugyventinių pareiškusių sutikimą dirbtinio apvaisinimo procedūrai, vaikai⁴⁵.

Šiuo metu Lietuvoje lytinių ląstelių donorystė neįteisinta, todėl tėvų ir vaikų santykiams galioja bendri LR CK 3 knygos principai, o CK 3.154 str. numatyta galimybė, kad tėvų ir vaikų, gimusių dirbtinio apvaisinimo būdu, santykius reglamentuotų specialus įstatymas⁴⁶.

Didžiosios Britanijos Žmogaus apvaisinimo ir embriologijos įstatymo 27 ir 28 str. įtvirtintos po dirbtinio apvaisinimo gimusio vaiko motinos ir tėvo sampratos: moteris, nešiojanti ir išnešiojanti vaiką, kuris buvo pradėtas įvedant į ją embrioną arba spermą ir kiaušialąstes, yra laikoma vaiko motina. Vaiko tėvu laikomas moters santuokinis vyras, nors jis ir nėra genetinis vaiko tėvas, tačiau traktuojama, kad dirbtinio apvaisinimo procedūra buvo skirta jiems abiemis, o ne vienai moteriai⁴⁷.

Taigi po dirbtinio apvaisinimo procedūros tėvu yra laikomas tuo metu moteriai artimas vyras (sutuoktinis ar gyvenimo partneris), kuris neprieštaravo šiai procedūrai. Todėl siekiant užtikrinti geriausius vaiko interesus, daugelio šalių įstatymai nesuteikia teisės po dirbtinio apvaisinimo procedūros ginčyti tėvystės. Tokia pat teisė nesuteikta ir gametų donorams – dovanodami savo lytines ląsteles, jie atsisako visokeriopos teisės į vaiką. Vadinasi, yra įtvirtintas socialinės tikrovės principas – pripažįstamas socialinis tėvas.

⁴⁴ LR dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas.// Žin., 2003-12-12. Nr.IXP-1966(2).

⁴⁵ LR dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas.// Žin., 2004-01- 20. Nr. IXP1966(2)A.

⁴⁶ LR civilinis kodeksas.// Žin., 2000. Nr. 74-2262.

⁴⁷ Human fertilisation and embryology act.// 1990 (c.37). Prieiga per internetą:
http://www.uk-legislation.hmso.gov.uk/acts/acts1990/ukpga_19900037_en_2.

1.1.3. Vaiko samprata

Kalbant apie vaiko teisių į šeimos ryšius sampratą, reikia aptarti ir „vaiko“ sąvoką, kokie esminiai socialiniai, psichologiniai ir fiziniai požymiai skiria vaikus nuo suaugusių asmenų. Svarbu pripažinti, kad vaiko samprata gali priklausyti nuo skirtingo laiko, kada vaikystė prasideda ir kada baigiasi, vietos bei socialinių dimensijų. Analizuojant „vaiko“ sampratą, būtina turėti omenyje, kad terminas *vaikystė* yra sociologinė kategorija, o ne natūralus fenomenas. Pasak Ph. Aries, „vaikystės“ samprata yra pakankamai nauja. Jos užuomazgos atsirado XVI – XVII a. aukščiausiuose socialiniuose sluoksniuose, kur ji buvo vystoma iki pat XX a., kai buvo visiškai pripažinta visose visuomenės klasėse. Anot Ph. Aries, vaikystės socialinio instituto atsiradimas nulėmė jaunų žmonių padėties visuomenėje pokyčius: jie buvo imti vadinti „vaikais“, išsivystė vaiko nekaltumo teorija, pagal kurią vaikas turi būti apsaugotas nuo suaugusiųjų pasaulio realybės. Tam tikrus įvykius (gimimo, mirties, seksualinio gyvenimo, tragedijų ir kt.) imta slėpti nuo vaikų. Taip vaikai buvo išskirti kaip atskira visuomenės grupė pagal amžių – pats amžiaus faktas, skirtingai nei anksčiau, tapo svarbus⁴⁸.

N. Vuckovi-Sahovic pabrėžia, kad vaikystė apibrėžia žmogaus gyvenimo laikotarpį, kai dominuoja specifinės vaiko savybės ir bruožai. Todėl ypatinga vaiko padėtis suvokiama net ir nesant vaikystės apibrėžimo. Vaikystės suvokimas keičiasi priklausomai nuo visuomenės išsivystymo ir modernios valstybės sukūrimo. Vadinasi, „vaiko“ samprata yra glaudžiai susijusi su visuomenės kultūra, tradicijomis ir socialine kultūra⁴⁹.

G. Babachinaitės teigimu, aiškus yra tik pagrindinis voliuntaristinis vaiko amžiaus – ribos kriterijus. Daugelyje valstybių riba yra ta pati – vaiku laikomas kiekvienas asmuo, nesulaukęs 18 metų. Tačiau autorė pažymi, kad šeimos santykių srityje vaiko teisės ir pareigos trunka iki tėvų mirties, o ir po to dar vyksta paveldėjimas. Anot jos, žmogaus teisių ir vaiko teisių santykis apibūdinamas trimis aspektais: 1) vaikas, kaip kiekvienas žmogus, turi visas žmogaus (piliečio) teises ir laisves, kuriomis sugeba naudotis, atsižvelgiant į protinį ir fizinį nesubrendimą, 2) vaikui būtina ypatinga apsauga bei priežiūra, teisinė apsauga ir iki gimimo, ir po jo, 3) atsižvelgiant į tai, kad vaikas dėl savo asmenybės ypatumų (t. y. fizinio ir socialinio nesubrendimo) nesugeba savo teisėmis pasinaudoti bei apginti savo interesų, visuomenėje turi būti socialiniai institutai, garantuojantys efektyvų vaiko teisių gynimą ir atliekantys vaiko teisių įgyvendinimo garantijų vaidmenį⁵⁰. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK) 3.151 straipsnio 1

⁴⁷ Aries Ph. Centuries of Childhood. //A Social History of Family Life. Vintage, 1965. P. 6-8.

⁴⁹ Vuckovi-Sahovic N. The Rights of the Child and International Law.//

http://yu.cpd.org.yu/dokumenti/nvs_rights_summary.PDF. Prisijungimo laikas: 2007-09-22.

⁵⁰ Babachinaitė G. Vaiko teisės: jų samprata ir įgyvendinimo problemos. Vaikų teisės ir jų įgyvendinimo garantijos.// Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos teisininkų draugija. LR Seimo leidykla, 1996.

dalyje nurodomi subjektai, galintys pateikti ieškinį dėl tėvystės (motinystės) nuginkijimo, tarp kurių yra nurodytas ir „vaikas“, sulaukęs pilnametystės, ar nepilnametis, įgijęs visišką veiknumą. CK 3.139 straipsnio 4 dalyje nurodoma, kad be kitų tame straipsnyje nurodytų subjektų, ieškinį dėl motinystės nustatymo, kai vaiko gimimo įrašė nėra duomenų apie motiną arba kai motinystė nuginkijta, teismui gali pateikti ir pilnametis vaikas. Taigi galima teigti, kad teisės aktuose yra vartojamos kelios „vaiko“ sampratos. Jis įvardijamas kaip „nepilnametis vaikas“, „pilnametis vaikas“, ir kaip „vaikas, sulaukęs pilnametystės“. Todėl darytina išvada, kad bendraja prasme vaikas yra suvokiamas kaip individas, kuris yra susijęs su tėvais biologiniais, socialiniais ir teisiniais ryšiais. LR Civiliniame kodekse nėra išskirta vaiko sąvoka, tačiau 3.155. str. 1 d. teigiama, kad „vaikai iki pilnametystės ar emancipacijos yra prižiūrimi tėvų“⁵¹. Remiantis 2.5 str. „pilnametis yra aštuoniolika metų sulaukęs asmuo“⁵², o kitame šio kodekso straipsnyje teigiama, kad „nepilnametis, sulaukęs šešiolikos metų, jo tėvų, globos (rūpybos) institucijų, jo rūpintojo ar jo paties pareiškimu gali būti teismo tvarka pripažintas visiškai veiksnium“⁵³. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse (toliau – CPK) nepilnamečiais laikomi vaikai iki 18 metų, tačiau jie skirstomi į dvi grupes: iki 14 metų (neturintys veiknumo) ir nuo 14 iki 18 metų (turintys dalinį veiknumą). Nepilnametis, sulaukęs 16 metų, tėvų, globos (rūpybos) institucijų, rūpintojo ar jo paties pareiškimu gali būti teismo tvarka pripažintas visiškai veiksnium (emancipuotas), jeigu yra pakankamas pagrindas leisti jam savarankiškai įgyvendinti visas civilines teises ar vykdyti pareigas⁵⁴. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – BK) „asmenys nuo 14 iki 18 metų vadinami nepilnamečiais. Pagal baudžiamąją teisę asmenys iki 14 metų vadinami mažamečiais“⁵⁵. Taigi vaiko sąvoka nėra tiesiogiai apibrėžta, todėl skirtinguose įstatymuose ši sąvoka apibrėžiama kiek kitaip.

Pagal LR vaiko globos įstatymą „vaikas“ – tai kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažįstama anksčiau⁵⁶.

LR žmonių saugos darbe įstatymo pakeikimo įstatyme „vaikas“ – jaunas asmuo iki 16 metų, kuris privalo lankyti mokyklą⁵⁷.

LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2 straipsnyje teigiama, kad „vaikas“ yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip⁵⁸.

⁵¹ LR civilinis kodeksas.// Žin., 2000. Nr. 74-2262. 3.155str. 1 d. P. 121.

⁵² LR civilinis kodeksas.// Žin., 2000. Nr. 74-2262. 1 d. P. 43.

⁵³ LR civilinis kodeksas.// Žin., 2000. Nr. 74-2262. 1 d. P.44.

⁵⁴ LR civilinio proceso kodeksas.// Žin. 2002. Nr. 36-1340.

⁵⁵ LR baudžiamasis kodeksas.// Žin., 2000-10-25. Nr. 89-2741.

⁵⁶ LR vaiko globos įstatymas.// Žin., 1998-3-24. Nr. VIII-674.

⁵⁷ LR žmonių saugos darbe įstatymo pakeikimo įstatymas.// Žin., 2000-10-17. Nr. VIII-2063.

⁵⁸ LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas.// Žin., 1996-03-14. Nr. I-1234.

Ruošiant VTK kilo klausimas dėl vaiko amžiaus, tad 1 straipsnyje nebuvo apibrėžta minimali riba. Nurodoma: „Šioje Konvencijoje vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau“⁵⁹. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo (toliau – VTAPI) 2 str. rašoma, kad „vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip“. Labiausiai nesutariama nuo kada prasideda vaikystė – ar nuo moters pastojimo, ar nuo gimimo. Nei viena pusė nebūtų sutikusi su 1 straipsnio apibrėžimu, leidžiančiu arba draudžiančiu abortus. Taip pat negalėjo būti priimta nuostata, leidžianti visuomenei nustatyti savo pačios standartus šiuo klausimu. Tačiau vienu klausimu šalys sutarė. Tai buvo 1959 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių (JT VTD) deklaracijos preambulėje įtvirtintos nuostatos svarba, kad „vaikui, turint galvoje jo fizinį ir protinį nesubrendimą, reikia ypatingos apsaugos ir priežiūros, įskaitant atitinkamą teisinę apsaugą, tiek iki gimimo, tiek ir po jo“⁶⁰.

Apibendrinant galima pasakyti, kad vaiko sampratos negalima radikaliai atskirti nuo žmogaus sampratos, nors ir yra akivaizdūs asmens brandos požymių skirtumai, juos reikėtų suvokti, kaip tam tikrą žmogaus vystymosi stadiją, atsižvelgiant į kiekvieno vaiko individualias charakteristikas⁶¹. Vaikams dėl jų fizinio ir psichinio nebrandumo reikia ypatingos apsaugos ir priežiūros. Todėl vaiko teisės turi būti ypač ginamos, atsižvelgiant į tai, kad vaikas dėl savo asmenybės ypatumų nesugeba savo teisėmis pasinaudoti bei apginti savo interesų pats. Visame pasaulyje turi būti gerinama vaikų padėtis, jų vystymosi, auklėjimo, gyvenimo sąvokos⁶² ir nereikia pamiršti, kad kiekvienas vaikas yra žmogus, kuris turi tam tikras teises ir laisves, kurios yra žmonijos egzistavimo pagrindas.

Vadinasi, vaikai turi visas bendrąsias žmogaus teises ir laisves, kurios, atsižvelgiant į jo interesus, nulemtus fizinio, emocinio, protinio nesubrendimo, gali būti praplėstos arba apribotos, todėl vaikai gali turėti tokių teisių, kurios nebūdingos suaugusiems, pavyzdžiui, teisę būti apsaugotam nuo prievartos ir nepriežiūros, teisę, kad juo būtų pasirūpinta, teisę žaisti, teisę išsaugoti identiškumą, teisę laisvai vystytis ir kita.

⁵⁹ Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija.// Žin. 1995-07-21. Nr. 60-150.

⁶⁰ Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija 1959-11-20.// Žmogaus teisės. Jungtinių Tautų dokumentai. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras. 2000.

⁶¹ Sagatis G. Vaiko teisė į šeimos ryšius Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijoje ir Lietuvos teisėje.// Daktaro disertacija. 2004. P. 24.

⁶² Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2006 metų veiklos ataskaita.// Prieiga per internetą: www.lrs.lt. Prisijungimo laikas: 2007-12-14.

1.2. Pagrindinių gametų donorystės sąvokų apibrėžtys

1.2.1. Dirbtinio apvaisinimo samprata

1978 m. liepos 26 d. Oldemo (Anglija) ligoninėje gimė pirmasis pasaulyje „dirbtinai“ pradėtas kūdikis – Louise Brown. Šį dirbtinio apvaisinimo būdą panaudojo ginekologas Patrikas Steplou ir fiziologas Robertas Edvardas iš Kembridžo universiteto, remdamiesi kitų mokslininkų darbais bei rekomendacijomis. Šie tyrimai buvo atliekami anksčiau, tačiau mokslininkai neskelbė savo eksperimentų rezultatų. Pasauliui apie naują nevaisingumo gydymo metodą paskelbė tik tada, kai visiškai įsitikino savo eksperimentų sėkme⁶³, ⁶⁴. Tačiau tik dalis visuomenės priėmė tai, kaip naują ir neginčijamą nevaisingumo gydymo būdą⁶⁵, kita visuomenės dalis dėl savo moralinių, religinių įsitikinimų kovoja dėl šio būdo teisėtumo ir pagrįstumo, norėdami apginti vaiko teises. Taigi norint išspęsti užsibrėžtus uždavinius tikslui pasiekti pirmiausia būtina išanalizuoti dirbtinio apvaisinimo sampratą ir kokios yra jo pasekmės.

Apvaisinimas natūraliu būdu – tai fiziologinis procesas, kai spermatozoidas, jau būdamas moters lytiniuose takuose, įsiskverbia į kiaušialąstę, jų branduoliai susilieja ir susidaro pirmoji būsimą organizmo ląstelė – zigota. Apvaisinimas suprantamas, kai į kiaušialąstę prasiskverbia vienas spermatozoidas (pas žmogų), kuris ją sužadina tolesniam dalijimuisi ir nulemia būsimą individo lytį⁶⁶.

Akivaizdu, kad dirbtinio apvaisinimo būdu gimęs vaikas yra didžiulis gėris ir džiaugsmas tėvams, kurie prokreacijos keliu negalėjo jo susilaukti. Taigi susilaukti vaikų yra geras tikslas, kuris turi būti siekiamas tik geromis priemonėmis. Besąlygiškai besidžiaugiant naujai gimusiu žmogumi, visada atsižvelgiama ir aptariamos aplinkybės, kurios lėmė šios gyvybės atsiradimą, pavyzdžiui, iki santuokos arba ne santuokoje, iš prievartinio akto ar incesto, ar pagaliau po dirbtinio apvaisinimo mėgintuvėlyje, nors, žinoma, jokios aplinkybės nesumenkina gimusio vaiko vertės ir orumo⁶⁷.

⁶³ 1978: First „test tube baby“ born.// BBC news. 2007-07-25. Prieiga prie interneto: http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/july/25/newsid_2499000/2499411.stm. Prisijungimo laikas 2007-10-30.

⁶⁴ Wikipedija. Laisvoji enciklopedija.// Prieiga prie interneto: http://en.wikipedia.org/wiki/Louise_Brown. Prisijungimo laikas: 2007-10-30.

⁶⁵ Levkov L., Janickienė RV. Pagalbiniai nevaisingumo gydymo metodai. // Vitae Litera. Kaunas, 2003. P. 103.

⁶⁶ Jukušvaitė I, Vitkus A. Naujos technologijos medicinoje ir etika. Prieiga prie interneto: <http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2002/04/04med.html>. Prisijungimo laikas: 2006-10-30.

⁶⁷ Plg. Dunn H. P. The Doctor and Christian Marriage.// New York, 1992. P. 123.

Taigi, kai po natūralaus bandymo apvaisinimas neįvyksta, pvz., nevyksta spermatozoidų akrosominė reakcija, ar jie ne visiškai subręsta, ir kai neimanoma jokia kita gydymo metodo indikacija, taikomas dirbtinis apvaisinimas.

Pagal dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektą IXP-1966, kurį pateikė 2002 m. spalio 22 d. Sveikatos apsaugos viceministras G. Černiauskas „moters dirbtinis apvaisinimas“ – tai gydymo metodai (medicinos technologijos), kurie taikomi, kai sutuoktiniai (sugyventiniai) negali susilaukti vaikų natūraliu būdu arba kai moteris, nesudariusi santuokos ir neįregistravusi partnerystės įstatymų nustatyta tvarka, jos prašymu apvaisinama donoro lytinėmis ląstelėmis (sperma)⁶⁸. Tačiau projektas nebuvo priimtas ir gražintas tobulinti autoriams⁶⁹. Pagal patobulintą įstatymo projektą IXP-1966(2), kurį 2004 m. sausio 22 d. Seimui pateikė Sveikatos apsaugos ministras J. Olekas⁷⁰ – moters dirbtinis apvaisinimas – tai gydymo metodai (medicinos technologijos), kurie taikomi, kai sutuoktiniai (sugyventiniai) negali susilaukti vaikų natūraliu būdu⁷¹. Seimo narių A. Kašėtos ir J. Matulevičiaus pateiktame alternatyviame Dirbtinio apvaisinimo projekte Nr.IXP-966(2)A⁷² „moters dirbtini apvaisinimą“ siūloma reglamentuoti kaip medicinos technologijas, kurios taikomos, kai sutuoktiniai ar sugyventiniai negali susilaukti vaikų natūraliu būdu⁷³.

Dirbtinis apvaisinimas taikomas tada, kai yra visiškas arba reliatyvus vyro ar moters sterilumas. Šiuo metu paplitę dirbtinio apvaisinimo būdai *in vitro* – dirbtinis apvaisinimas ne moters kūne ir *in vivo* – dirbtinis apvaisinimas moters kūne:

1. Intrauterinė inseminacija (IUI) – procedūra, kai atitinkamai paruošta apvaisinamos moters sutuoktinio sperma kateteriu įdedama į jos gimdos ertmę. Procedūra atliekama natūralaus arba stimuliuoto menstruacinio ciklo metu.

2. Gametų intrafalopinis perkėlimas (GIFT) – procedūra, kai stimuliuotos ovuliacijos metu atliekama kiaušidžių punkcija, kiaušialąstės aspiruojamos į mėgintuvėlius. Atliekama laparoskopija ir jos metu kiaušialąstės ir spermatozoidai patalpinami kiaušintakyje.

2.1. *In vitro* fertilizacija (IVF) – apvaisinimo mėgintuvėlyje procedūra, kai stimuliuotos ovuliacijos metu punktuojamos kiaušidės ir kiaušialąstės aspiruojamos į mėgintuvėlius. Į mėgintuvėlius su kiaušialąstėmis perkeliama apvaisinamos moters sutuoktinio sperma ir apvaisinimas įvyksta mėgintuvėlyje inkubatoriuje. Apvaisintos kiaušialąstės auginamos mėgintuvėlyje dvi paras ir embrionai kateteriu patalpinami moters gimdos ertmėje.

⁶⁸ LR dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas.// Žin., 2002-10-11. Nr. IXP-1966.

⁶⁹ Dvidešimt ketvirtojo (300) neeilinio Seimo posėdžio stenograma.// 2002-10-22. www.lrs.lt.

⁷⁰ Penkiasdešimt aštuntojo (468) Seimo posėdžio stenograma.// 2004-01-22 www.lrs.lt.

⁷¹ LR dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas.// Žin., 2003-12-12. Nr.IXP-1966(2).

⁷² Penkiasdešimt devintojo (469) Seimo posėdžio stenograma.// 2004-01-22 www.lrs.lt.

⁷³ LR dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas.// Žin., 2004-01- 20. Nr. IXP1966(2)A.

2.2. Intracitoplazminė spermatozoido injekcija (ICSI) – procedūra, kai viena kiaušialąstė sujungiama su vienu spermatozoidu (vyro sėkline ląstele), apvaisintos kiaušialąstės auginamos inkubatoriuje dvi paras ir embrionai kateteriu patalpinami moters gimdos ertmėje.

2.3. Zigotų intrafalopinis patalpinimas (ZIFT) – procedūra, kai stimuliuotos ovuliacijos metu atliekama kiaušidžių punkcija, kiaušialąstės aspiruojamos į mėgintuvėlius. Mėgintuvėliuose su kiaušialąstėmis patalpinama apvaisinamos moters sutuoktinio sperma ir apvaisinimas įvyksta mėgintuvėlyje inkubatoriuje. Apvaisinta kiaušialąstė laparoskopijos metu patalpinama kiaušintakyje^{74,75}.

Visi šie dirbtinio apvaisinimo būdai yra medicinos mokslų pažanga skirta nevaisingų porų labui. Šių būdų tikslas suteikti nevaisingai šeimai galimybę turėti palikuonių, tačiau labai svarbu šias naujas mokslo technologijas riboti nepamirštant esminių – vaiko gerovės ir interesų – principų.

⁷⁴ LR įstatymas „Dėl moters, esančios santuokoje, dirbtinio apvaisinimo tvarka“ // Žin., 1999-05-24. Nr. 248.

⁷⁵ LR dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas // Žin., 2004-01-20. Nr. IXP1966(2)A.

1.2.2. Gametų donorystės samprata

Gametų donorystė daugelyje šalių kelia labai daug etinių, teisinių ir socialinių problemų. Ne išimtis ir Lietuva. Nėra dar teisės normos, kur tai būtų reglamantuota. Taigi reikia apibrėžti pagrindines sąvokas.

Gametos – tai subrendusios lytinės ląstelės, galinčios dalyvauti apvaisinime. Susiliejus vyriškai ir moteriškai gametai susidaro zigota – naujo organizmo užuomazga⁷⁶. Kiaušinėlių donorystė: donorės kiaušinėlis yra apvaisinamas ir perkeliamas į kitos moters gimdą. Šis metodas taikomas, kai moters kiaušidės neveiksmingos dėl ligos ar amžiaus⁷⁷. Gametų donaras yra vyras ar moteris, kuris atiduoda savo spermatozoidus ar oocitus norėdamas padėti nevaisingoms poroms susilaukti kūdikio⁷⁸. Spermos donoras – vyras, reguliariai duodantis savo spermos užšaldyti ir laikyti spermos banke⁷⁹.

Esant žemiau išvardytoms nevaisingumo priežastims, taikomos dirbtinio apvaisinimo procedūros, per kurias naudojamos donorinės arba sutuoktinio lytinės ląstelės. Moterų nevaisingumo priežastys: kiaušidžių kiaušintakių, gimdos kaklelio, lyties organų, ekstragenitalinės (nelytinių organų) patologijos, endometriozė (tai sisteminė liga, kai audiniai, tokie pat kaip gimdos ertmės gleivinė, išsidėsto kitur: mažajame dubenyje ant pilvaplovės, kiaušidžių, prie šlapimo pūslės, ant gimdos raiščių) bei psichikos sutrikimai. Dažniausiai pasitaikančios vyrų nevaisingumo priežastys yra spermos patologija, teratozoospermija, astenozoospermija, varikocelė, infekcija, imunologiniai ir seksualiniai veiksniai, endokrininiai sutrikimai bei kitos nenustatytos priežastys^{80,81}. Taigi, kaip jau buvo minėta, esant šių patologijų, dažniausiai taikomos dirbtinio apvaisinimo procedūros, naudojant atrinktas donorines gametas, t. y. lytinių ląstelių donoriai visapusiškai ištiriami: tiriama ne tik jų sveikatos būklė (tiriamas ŽIV, AIDS, sifilis, hepatitas B ir C, gonorėja, *Chlamydia trachomatis*), bet ir šeimos genetinių ligų istorija bei jų psichologija ir socialinis gyvenimas⁸².

⁷⁶ Wikipedija. Laisvoji enciklopedija.// <http://lt.wikipedia.org>. Prisijungimo laikas: 2007-11-30.

⁷⁷ Trylika būdų pradėti kūdikį.// Prieiga prie interneto :

http://www.mama.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=218&Itemid=378. Prisijungimo laikas: 2007-09-15.

⁷⁸ Gamete donation.// prieiga per internetą:

http://www.cite-sciences.fr/lexique/definition1.php?idmot=76&radiob=&recho=&resultat=&num_page=1&habillage=sactu&lang=an&id_expo=4&id_habillage=16. Prisijungimo laikas: 2007-10-02.

⁷⁹ „Vaisingumo klinika“.// Prieiga prie interneto:

http://www.vaisingumas.lt/index.php?lng=lt&content=pages&page_id=81. Prisijungimo laikas: 2007-10-02.

⁸⁰ Borrero C. Gamete and embryo donation.// Prieiga per internetą: <http://www.who.int/reproductive-health/infertility/19.pdf>. Prisijungimo laikas: 2007-10-12.

⁸¹ American Society for Reproductive Medicine. Guidelines for gamete and embryo donation.// Fertility and sterility. 1998. 70:1S-4S.

⁸² Borrero C. Gamete and embryo donation.// Prieiga per internetą: <http://www.who.int/reproductive-health/infertility/19.pdf>. Prisijungimo laikas: 2007-10-12.

Moteriškų lytinių ląstelių donorai informuojami, kad kiaušialąstės išgavimas yra sudėtinga procedūra, todėl donore susiduria su gana nemaža savo sveikatai rizika: kiaušidžių hiperstimuliacijos sindromu, kuris gali sukelti nevaisingumą ar net mirtį; imant kiaušinėlių gali atsirasti infekcija; anestetikai gali sukelti komplikacijas; padidėja negimdinio nėštumo tikimybė; nežinoma stiprių vaistų, skatinančių kiaušinėlio išsiskyrimą, kad padidėja rizika susirgti kiaušidžių vėžiu, apriboto ar prarasto vaisingumo padariniai, būdinga depresija, ilgalaikė graužatis dėl prarasto vaiko^{83, 84, 85}. O spermatozoidams išskirti nereikia jokių intervencinių procedūrų. Taigi kyla klausimas, ar etiška rizikuoti sveikos moters sveikata, jai pačiai negaunant jokios naudos, nors ji ir sutinka, žinant, kad gametų donorystės nesėkmės tikimybė siekia net 85 proc.⁸⁶. Be to, juk kūdikis nebus jo ar jos genetinis palikuonis ir niekas negali būti neteisingai įtikinamas priešingai⁸⁷. Gametų donorystė susijusi ir su emocinėmis problemomis – kai vaikas pradedamas gametos donorystės pagalba, apeinamas vieno iš poros partnerių nevaisingumas, tai kelia įtampą tarp poros. Vaisingas vyras sukuria kūdikį naudodamas kitos moters genetinę medžiagą, arba vaisinga moteris kūdikio susilaukia su kitu vyru – tai gali būti traktuojama kaip neištikimybė⁸⁸.

Gametų donorystė labai skiriasi nuo kitų donorystės formų, nes tai yra paveldimos medžiagos davimas palikuonims, kurie genetiškai bus artimi donorui, sukurti. Etinės problemos dėl gametų donorystės yra susijusios su potencialia moraline žala tiek gametų donorams, tiek ir gametų recipientams bei būsimam vaikui⁸⁹. Tim Bayne teigia, kad bet toks technologijų kišimasis į žmogaus gyvybę yra labai problematiškas. Autorius teigia, kad gametų donorų elgesys yra nerūpestingas, jie nejaučia jokios atsakomybės dėl „savo“ vaikų, tačiau turėtų būti kitaip⁹⁰.

⁸³ Inge GB., Brinsden PR, Elder KT. Oocyte number per live birth in IVF: were Steptoe and Edwards less wasteful?// Hum Reprod, 2005. Nr. 20(3). P. 588-592.

⁸⁴ Borrero C. Gamete and embryo donation.// Prieiga per internetą: <http://www.who.int/reproductive-health/infertility/19.pdf>. Prisijungimo laikas: 2007-10-12.

⁸⁵ Quintavalle J. Gametų donorystės ir atliekamų embrionų sukūrimo problema - tarptautinės praktikos pamokos. Tarptautinė mokslinė konferencija.// 2003. Nr.14. Prieiga prie interneto:

http://www.gyvybe.lt/uzgyvybe/200314/uzg14_1.html. Prisijungimo laikas 2007-12-03.

⁸⁶ Oocyte and embryo donation: evaluation of 412 consecutive trials.// Human Reproduction. Oxford journals, 1992. Vol. 7. Nr. 8. P.1111-1117.

⁸⁷ Department of psychology. Parenting and child development in families created through embryo donation.// Prieiga per internetą : <http://www2.warwick.ac.uk/fac/sci/psych/research/grants/embryo/>. Prisijungimo laikas 2006-12-03.

⁸⁸ Quintavalle J. Gametų donorystės ir atliekamų embrionų sukūrimo problema - tarptautinės praktikos pamokos. Tarptautinė mokslinė konferencija.// 2003. Nr.14. Prieiga prie interneto:

http://www.gyvybe.lt/uzgyvybe/200314/uzg14_1.html. Prisijungimo laikas 2007-12-03.

⁸⁹ Dirbtinis apvaisinimas.// Lietuvos bioetikos komitetas. Prieiga prie interneto: <http://be.sam.lt/probl/ liet/apvais.htm>. Prisijungimo laikas 2007-10-04.

⁹⁰ Bayne T. Gamete donation and parental responsibility.// Journal of applied philosophy, 2003. Nr. 20(1). P.77-87.

2. Dirbtinio apvaisinimo ir gametų donorystės teisinis reglamentavimas

2.1. Dirbtinio apvaisinimo teisinis reglamentavimas

Dirbtinio apvaisinimo procedūros pradėtos taikyti 1993 metais, tačiau tik 1999 metais buvo priimtas pirmas ir šiuo metu galiojantis šią sritį reglamentuojantis Lietuvos Respublikos teisės aktas – Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gegužės 24 d. įsakymas Nr. 248. „Dėl dirbtinio apvaisinimo tvarkos patvirtinimo“ (toliau – SAM įsakymas), kuriuo patvirtinta „Moters, esančios santuokoje, dirbtinio apvaisinimo tvarka“.

Šiame įsakyme reglamentuojama moters, esančios santuokoje, kai tik vienas iš partnerių turi vaisingumo problemų, dirbtinio apvaisinimo tvarka, kuria siekiama nustatyti dirbtinio apvaisinimo būdus, sąlygas, principus ir procedūrą. Dirbtinis apvaisinimas šiame akte apibrėžiamas kaip jos sutuoktinio spermos (sėklinės ląstelės) įjungimas į moters kiaušialąstę, šioje tvarkoje nustatytais būdais. Taigi reglamentuojama tik moters, esančioje santuokoje, dirbtinis apvaisinimas, o apie oficialiai nesusituokusias poras, vienišas moteris ir galų gale homoseksualias poras „nutylima“. Šiuo atveju svarbu išanalizuoti klausimą, ar teisė į vaiką kaip į subjektą yra tokia pat prigimtinė ir nekompromisinė, kaip teisė į gyvybę, orumą, santuoką? Ar svarbiausia remtis lygiateisiškumo principu, kai suteikiama galimybė turėti vaikų visoms šeimoms, nepriklausomai nuo jų sudėties, ar svarbiausia vaiko teisė turėti abiejų lyčių tėvus? Galima teigti, kad šiuo atveju apie jokių lygiateisiškumo principą negalima kalbėti, nes lesbiečių ir vienišų mamų negalėjimas turėti vaikų nėra natūralus – juk šios moterys gali pastoti ir natūraliai, tačiau dėl vieno ar kitų priežasčių jos sąmoningai užkerta kelią natūraliai reprodukcijai⁹¹. Suprantama, tai dar nereiškia, kad „netipinėse“ šeimose augantis vaikas patirs mažiau meilės, šilumos... Tačiau manyti, kad tokia šeimos sudėtis neturės žalingos įtakos vaiko asmenybės vystymuisi būtų nepagrįsta. Taigi šiuo atveju vertėtų kalbėti apie negimusio vaiko teisę turėti abiejų lyčių tėvus, nes ši šeimos forma atitinka pamatinius su žmogaus prokreacija susijusius santykius.

SAM įsakymo 3.1. str. reglamentuojama, kad dirbtinai apvaisinti galima tik veiksnią moterį, jai ir jos sutuoktiniui raštiškai sutikus, tačiau kitame straipsnyje patikslinama, kad dirbtinai apvaisinta gali būti tik pilnametė, bet ne vyresnė kaip 45 metų, moteris, kurios sveikatos būklė leidžia šią procedūrą atlikti. Pabrėžiama, kad draudžiama apvaisinti priverstinai.

Reglamantuoti sveikatos tikrinimo būdai įrodantys, kad nėštumas ir gimdymas nesukels pavojaus moters bei būsimo vaiko gyvybei ir sveikatai, nustatytos sąlygos, kada dirbtinis

⁹¹ Gamete and embryo donation.// Human Reproduction. Oxford Journals, Vol. 17. Nr. 5. 2002. P.1407-1408.

apvaisinimas atliekamas ir kokiais atvejais ne. Jei yra pavojus moters ir būsimo vaiko gyvybei bei sveikatai, dirbtinis apvaisinimas negali būti atliktas.

Pabrėžiama, kad prieš moteriai ir jos sutuoktiniui pasirašant sutikimus, jiems turi būti paaiškintos dirbtinio apvaisinimo etinės, medicininės bei teisinės pasekmės. Visa informacija sutuoktiniams turi būti pateikta suprantamai. Savo sutikimą sutuoktiniai išreiškia užpildydami patvirtintos formos anketas (1 ir 2 priedas) ir turi teisę savo duotą sutikimą atšaukti iki dirbtinio apvaisinimo procedūros pradžios, t. y. iki ląstelių perkėlimo į gimdą, kiaušintakyje *in vivo* (IUI ir GIFT) ar mėgintuvėlyje *in vitro* (IVF, ICSI ir ZIFT)⁹². Pasirinkus vieną iš dirbtinio apvaisinimo būdų, į moters gimdos ertmę galima patalpinti ne daugiau nei tris embrionus⁹³.

Nėra reglamentuotos vaiko teisės, nes neatsiranda jokių papildomų šeimos santykių, išskyrus faktą, kad vaikas gimė dirbtinio apvaisinimo būdu. Kadangi dirbtinis apvaisinimas galimas tik naudojant sutuoktinio lytinę ląstelę, tai ir po apvaisinimo sutuoktiniai yra tokie patys genetiniai vaiko tėvai.

„Moters, esančios santuokoje, dirbtinio apvaisinimo tvarkoje“ apibrėžiama embriono sąvoka ir kad į moters gimdos ertmę galima patalpinti ne daugiau kaip tris embrionus, siekiant ją dirbtinai apvaisinti. Tačiau visiškai neužsimenama apie embrionų šaldymą. Ar teisėtas toks embrionų saugojimo būdas? Šiuo metu Lietuvoje galiojančios normos nereglamentuoja lytinių ląstelių ar embrionų užšaldymo. Seimo narių įstatymo projekte kalbama apie lytinių ląstelių saugojimą. Lytinės ląstelės gali būti užšaldytos tik porai raštiškai sutikus ir panaudotos tik jiems patiems apvaisinti. Jos laikomos ne ilgiau nei 5 metus, o pasibaigus saugojimo laikui, sunaikinamos (8 str.). Nekalbama apie embrionų užšaldymą, nes siekiama nesudaryti perteklinių embrionų situacijos. Tačiau, kaip minėta, tokia potenciali galimybė yra, nes yra leistinas *in vitro* apvaisinimas. Vyriausybės įstatymo projekte numatyta galimybė užšaldyti ir saugoti ne tik poros (sutuoktinių ir sugyventinių), bet ir donorų lytines ląsteles, tačiau taip pat numatyta embrionų užšaldymo ir saugojimo galimybė. Remiantis Lietuvos Respublikos biomedicininų tyrimų etikos įstatymu 3.2 str. kuriame teigiama, kad „su žmogaus embrionais leidžiama atlikti tik klinikinius stebėjimus (neinvazinius tyrimus). Kiti biomedicininiai tyrimai su žmogaus embrionais, taip pat jų kūrimas biomedicininų tyrimų tikslais yra draudžiami. Su vaisiumi leidžiama atlikti tik tuos biomedicininus tyrimus, kurių numatoma nauda tiriamam vaisiui viršija medicininę riziką“⁹⁴. Galima teigti, kad embrionų šaldymas Lietuvoje yra nelegalus, nes šaldant neatliekamas joks klinikinis tyrimas, tai tik embriono saugojimo būdas, taikant šalčio invaziją. Be to, 3.2 str.

⁹² LR SAM ministro įsakymas „Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos“ // Žin., 1994-03-09. Nr.18-299.

⁹³ Embrionas-tai ankstyvo vystymosi laikotarpio gemalas.

⁹⁴ LR biomedicininų tyrimų etikos įstatymas // Žin., 2004-07-13. Nr. VIII-1679.

teigiama, kad su vaisiumi leidžiami klinikiniai tyrimai turi viršyti medicininę riziką, tačiau to apie embriono užšaldymo pasekmes pasakyti negalima, nes 50% embrionų žūva juos atšildžius⁹⁵.

Dirbtinio apvaisinimo įstatyme yra esminių trūkumų:

1. Nėra reglamentuotos vaiko teisės, nes neatsiranda jokių papildomų šeimos santykių, išskyrus faktą, kad vaikas gimė dirbtinio apvaisinimo būdu. Kadangi dirbtinis apvaisinimas galimas tik naudojant sutuoktinio lytinę ląstelę, tai ir po apvaisinimo sutuoktiniai yra tokie patys genetiniai vaiko tėvai;
2. Nėra uždrausta surogacija ir gametų donorystė;
3. Nenumatyta embrionų apsauga;
4. Nenumatyta, kokia turėtų būti įstaigos ir personalo dirbtinio apvaisinimo veiklos licenzijavimo tvarka.

Taigi dirbtinį apvaisinimą reglamentuojantis įsakymas turi pakankamai daug netikslumų, todėl Seimui yra teikti du įstatymo projektai: Seimo narių projektas Nr. IXP-1966, kuris buvo patikslintas į IXP-1966(2), ir vyriausybės XP-1966(2)A projektas, tačiau nuo 2002 m. dėl religinių, moralinių, etinių nuostatų prieštaravimų šis įstatymas dar nepriimtas. Taip pat delsimą priimti šį įstatymą galėjo lemti dirbtinio apvaisinimo procedūrų kompensavimo problema ir pripažinimas, kad dirbtinio apvaisinimo technologijos yra tik moksliniai bandymai, kurie yra kenksmingi moters sveikatai, o sėkmingų rezultatų skaičius yra labai mažas⁹⁶. Reikia paminėti, kad pripažinus nevaisingumą kaip ligą, dirbtinio apvaisinimo technologijas, kaip aprobuotus ir leistus naudoti Lietuvos Respublikoje gydymo metodus, valstybei kyla konstitucinė pareiga (LR Konstitucija 53 str.), esant ekonominėms galimybėms garantuoti nemokamą dirbtinio apvaisinimo procedūrų kompensavimą. Šiuose projektuose kreipiamas didelis dėmesys į šeimos santykius po dirbtinio apvaisinimo. Tačiau labiau atsižvelgiama į motinos ir tėvo, o ne į vaiko interesus. Projektuose teigiama, kad moteris, buvusi kiaušialąstės donore, neturi teisės reikalauti pripažinti ją vaiko, pradėto dirbtinio apvaisinimo būdu, motina, o vaiko, pradėto dirbtinio apvaisinimo būdu, motina yra jį pagimdžiusi moteris, nepriklausomai nuo dirbtinio apvaisinimo būdo.

Vaiko teisės pabrėžiamos tik 2 str. 1 d. – „Visi klausimai, susiję su moters dirbtiniu apvaisinimu, privalo būti sprendžiami teikiant prioritetą būsimo vaiko interesams...“ O IXP-1966(2) projekto 15 str. 4 d. pažymima, kad vaikai turi teisę žinoti, koku būdu jie buvo pradėti. Tačiau pabrėžiama, kad dirbtinis apvaisinimas nesukuria vaiko, pradėto dirbtinio apvaisinimo būdu, ir lytinių ląstelių (spermos, kiaušialąstės) bei embrionų donorų giminystės santykių.

⁹⁵ Oocyte and embryo donation: evaluation of 412 consecutive trials.// Human Reproduction. Oxford journals, 1992. Vol. 7. Nr. 8. P.1111-1117.

⁹⁶ Kavaliauskienė B. Dirbtinio apvaisinimo finansavimo iš privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto teisiniai aspektai.// Magistro baigiamasis darbas. Vilnius, 2005.

IXP-1966(2) projekte siūloma reglamentuoti dirbtinio apvaisinimo būdą naudojant donorų embrionus. Pastarasis būdas gali būti atliekamas tik naudojant liekamuosius donorų embrionus, kurie gauti, ruošiantis dirbtinai apvaisinti, tačiau nepanaudoti, ir jeigu yra abiejų embrionų donorų raštiškas sutikimas dirbtinai apvaisinti. Taip pat teigiama, kad moteris, nesudariusi santuokos ir neįregistravusi partnerystės įstatymų nustatyta tvarka, jos prašymu apvaisinta donoro lytinėmis ląstelėmis (sperma), neturi teisės reikalauti, kad donoras būtų pripažintas vaiko, pradėto dirbtinio apvaisinimo būdu, tėvu. Taigi antruoju projektu numatoma galimybė apvaisinti tik sudariusią santuoką ar įregistravusią partnerystę įstatymų nustatyta tvarka pilnametę moterį, o pirmajame projekte įrašytas vienišos moters dirbtinis apvaisinimas pažeistų vaiko teises į normalią šeimą. Kalbant apie embrionų ir lytinių ląstelių saugojimo tvarką, IXP-1966 projekte siūloma embrioną saugoti ne ilgiau kaip 5 metus, o antrajame projekte – embrioną saugoti iki kito dirbtinio apvaisinimo. Tačiau dar neaišku, ar tai teisinga, daugelis bioteisės mokslininkų mano, kad reikėtų apvaisinti tiek kiaušialąsčių, kiek yra sumanyta vienu metu perkelti į gimdą, kad medikams nekiltų pagundos pasipelnyti iš negimusių embrionų. IXP-1966(2)A⁹⁷ projekte ši bioetikų nuostata įtvirtinta taip – embrionų turi būti sukuriama tiek, kiek vienu metu jų bus perkelta į gimdą (ne daugiau kaip 3). Taigi taip užkertamas kelias civiliniams sandoriams, ir taip apsaugomas embrionas nuo pavojingo saugojimo, kas gali sukelti ir embriono žūtį. Taipogi siekiama uždrausti embrionų kūrimą, kamieninių ląstelių išgavimo ar eksperimentų tikslais, embrionų ir lytinių ląstelių atranką eugeniniais tikslais arba intervencijos ir technologijos, kurios turi tikslą keisti embriono arba lytinės ląstelės genetinį paveldą arba nustatyti genetines charakteristikas, išskyrus intervencijas, kurios turi diagnostinius ir terapinius tikslus, žmogaus kiaušialąstės apvaisinimą kitos rūšies ląstele arba žmogaus spermatozoido įvedimą į kitos rūšies lytinę ląstelę hibridų bei chimėrų kūrimo tikslu.

Lietuvos Vyskupų Konferencija yra sunerimusi dėl Vyriausybės teikiamo Seimui Dirbtinio apvaisinimo įstatymo projekto, kuris nebuvo visuomenėje pakankamai svarstytas, todėl jame išliko neaptarti patys opiausi moraliniai, etiniai ir teisiniai klausimai. Lietuvos vyskopus stebina tai, kad nenorima atsižvelgti į naujausią pasaulio valstybių, kuriose seniai galioja dirbtinio apvaisinimo įstatymai, požiūrį⁹⁸.

Taigi LT SAM „dėl dirbtinio apvaisinimo tvarkos patvirtinimo“ įsakymas hierarchine prasme nėra „stiprus“ teisės aktas, juo galima manipuliuoti, interpretuoti taip, kaip konkrečiam subjektui yra palankiau, naudojant „viskas, kas neuždrausta, tas leista“ principą. Todėl tikimasi, kad dabartinis Seimas patvirtins tikslesnį ir labiau apibrėžtą dirbtinio apvaisinimo įstatymą.

⁹⁷ LR dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas.// Žin., 2004-01- 20. Nr. IXP1966(2)A.

⁹⁸ LR Vyskupų Konferencijos kreipimasis dėl dirbtinio apvaisinimo įstatymo projekto.// Prieiga prie interneto: <http://lvk.lcn.lt/naujienos/38>. Prisijungimo laikas 2006-10-30.

2.2. Gametų donorystės teisinio reglamentavimo tendencijos Lietuvoje ir raida užsienio šalyse

Lietuvoje galiojančiuose teisės aktuose dar nėra tiksliai išreikšta įstatymų leidėjų nuomonė dėl gametų ar embrionų donorystės. Pagal galiojančius teisės aktus dirbtinis apvaisinimas galimas tik su sutuoktinio lytinėmis ląstelėmis⁹⁹, o Lietuvos Respublikos žmogaus audinių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas nereglementuoja spermos, kiaušialąstės, embriono ar embriono ląstelių, vaisiaus ląstelių ar audinių, kraujo ar kraujo komponentų (išskyrus kraujodaros kamienines ląsteles, išgaunamas iš suaugusio žmogaus arba placentos ar placentinio kraujo po vaiko gimimo) transplantacijos¹⁰⁰.

Jau praėjo bene 5 metai po dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektų pateikimo. Tačiau įstatymų leidėjai niekaip nesusitaria ir nepritaria nei vienam iš jų. Kodėl konservatoriškai mąstantys Seimo nariai, taip susirūpinę mažėjančiais gimstamumo rodikliais Lietuvoje, blokuoja Dirbtinio apvaisinimo ir reprodukcinės sveikatos įstatymus, lieka paslapyje. Reikia tikėti, kad kita Seimo kadencija bus liberalesnė ir papildys Lietuvos Respublikos įstatymus konkretesniais dirbtinio apvaisinimo ir reprodukcinės sveikatos įstatymais.

IXP-1966(2) dirbtinio apvaisinimo projekte, skirtingai nei IXP-1966(2)A, numatyta lytinių ląstelių donorystė. Siūloma, kad lytinių ląstelių donoru gali būti tik pilnametis asmuo, kurio sveikatos būklė atitinka sveikatos apsaugos ministro nustatytus reikalavimus¹⁰¹. Kai kuriose šalyse galima pasirinkti viena iš donorių tipų: 1) žinoma donorė t. y. donore gali būti artimos giminaitės, seserys, ir 2) anoniminė donorė¹⁰². Tai siūloma IXP-1966(2) projekte. Spermos ar kiaušialąstės donoras turi teisę atšaukti savo sutikimą iki dirbtinio apvaisinimo, kuriam naudojamos jo lytinės ląstelės, pradžios. Taip pat draudžiama imti donoro lytines ląsteles, jeigu tai gali pakenkti jo sveikatai ar sukelti grėsmę gyvybei. Draudžiama imti ir naudoti dirbtiniam apvaisinimui mirusio donoro lytines ląsteles.

Svarbu paminėti, kad lytinių ląstelių, embrionų donorystės ar surogacijos atvejais susikerta vaiko, socialinių tėvų bei donoro interesai. Tačiau visur iškeliamas vaiko gerovės klausimas, kuris dažniausiai susikerta su donoro ir socialinių tėvų norais¹⁰³. IXP-1966(2) projekto 12 str. yra reglamentuotas informacijos konfidencialumas, t. y. asmeninio pobūdžio informacija, susijusi su dirbtiniu apvaisinimu, įskaitant ir donorų, recipientų asmens duomenis, yra konfidenciali ir gali

⁹⁹ LR SAM ministro įsakymas „Dėl dirbtinio apvaisinimo tvarkos patvirtinimo“// Žin., 1999-5-24. Nr. 248.

¹⁰⁰ LR žmogaus audinių, ląstelių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas// Žin., 2004-03-05. Nr. IX-2078.

¹⁰¹ LR dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas// Žin., 2003-12-12. Nr. IXP-1966(2).

¹⁰² Borrero C. Gamete and embryo donation.// Prieiga per internetą: <http://www.who.int/reproductive-health/infertility/19.pdf>. Prisijungimo laikas: 2007-10-12.

¹⁰³ Gamete and embryo donation.// Human Reproduction. Oxford Journals, Vol. 17. Nr. 5. 2002. P.1407-1408.

būti teikiama tik Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo bei Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymais nustatyta tvarka¹⁰⁴. Šiuose įstatymuose reglamentuotas privatus pacientų gyvenimo neliečiamumas. Visa informacija apie pacientų sveikatos būklę, diagnozę, prognozes ir gydymą, taip pat visa kita asmeninio pobūdžio informacija apie pacientus turi būti laikoma konfidencialia net ir po pacientų mirties^{105, 106}. Šių normų taikymas dirbtiniu būdu apvaisintai moteriai yra neabejotinas, nes ji yra pacientė, tačiau kaip yra su donoru? Ar galima jį pagal Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymą prilyginti asmeniui, kuris naudojasi sveikatos priežiūros įstaigų teikiamomis paslaugomis, t. y. pacientui? Čia išsiskiria donoro ir donorės prilyginimas pacientui. Remiantis šia norma, moteriškų lytinių ląstelių donorę galima vadinti paciente, nes kiaušialąstės išgavimas yra sudėtinga ir intervencijos reikalaujanti procedūra, todėl ji privalo naudotis sveikatos priežiūros įstaigų teikiamomis paslaugomis, tačiau vyriškų lytinių ląstelių donorams neatliekama jokia intervencija. Kyla klausimas, ką reiškia „naudotis sveikatos priežiūros įstaigų teikiamomis paslaugomis“? Oficialaus paaiškinimo, kaip reikėtų traktuoti šį sakinį nėra. Pagal Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2004/23/EB valstybės narės imasi visų reikiamų priemonių užtikrinti, kad recipiento(-ų) tapatybė nebūtų atskleista donorui arba jo šeimai ir atvirkščiai, nepažeidžiant valstybėse narėse galiojančių teisės aktų dėl atskleidimo sąlygų, ypač gametų donorystės atveju¹⁰⁷. Todėl vengiant koalicijos įstatymų leidėjai turėtų pakoreguoti atitinkamus terminus ir suvienodinti įstatymus.

Pasak doc. dr. J. Juškevičiaus, liberalių pažiūrų atstovai teigia, kad gametų donorystės aktas turėtų būti tapatinamas su bet kuriuo kitu donorystės aktu. Laiko intervalai, donorystės aktų skaičiaus ribojimai gali būti tik sveikatos apsaugos pobūdžio, taip vengiant kraujomaišos. Kraujomaišos draudimas yra svarbus principas, dėl kurio donorystė negali būti anonimiška¹⁰⁸. Tačiau ne tik kraujomaiša, bet pagal VTK 7 ir 8 str. ir kitus teisės aktus vaikas turi teisę žinoti savo tėvus ir išsaugoti identišumą įskaitant šeimos ryšius^{109, 110}. Tai yra pagrindas neleisti gametų donorui turėti bet kokį konfidencialumą. Tačiau, jei donorui bus garantuotas jo duomenų konfidencialumas, vaikas be donoro sutikimo negalės gauti jokios informacijos apie jo genetinį tėvą ar motiną. IXP-1966(2) projekto 15 str. 4 d. numatyta, kad dirbtinio apvaisinimo būdu gimę vaikai, sulaukę pilnametystės, turi teisę žinoti, kad jie buvo pradėti tokiu būdu¹¹¹, tačiau tai

¹⁰⁴ LR dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas.// Žin., 2003-12-12. Nr. IXP-1966(2).

¹⁰⁵ LR pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas.// Žin., 1996-10-3. Nr. I-1562.

¹⁰⁶ LR asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas.// Žin., 1996-6-11. Nr. I-1374.

¹⁰⁷ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/23/EB.// Oficialus leidinys, 2004-04-07. Nr. L102. P. 0048 – 0058.

¹⁰⁸ Doc. dr. J. Juškevičiausbioteisės paskaitos (MRUNI). 2007.

¹⁰⁹ Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija.// Žin., 1995-07-21. Nr. 60-1501.

¹¹⁰ Wallbank J. The role of rights and utility in instituting a child's right to know her genetic history.// Social & Legal Studies, 2004. Vol. 13. Nr. 2. P. 245-264.

¹¹¹ LR dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas.// Žin., 2003-12-12. Nr. IXP-1966(2).

susikerta su socialinės motinos, kaip pacientės, teise į konfidencialumą. IXP-1966(2)A projekte draudžiama lytinių ląstelių donorystė, todėl nekyla donoro duomenų konfidencialumo klausimas.

Donoro duomenų konfidencialumo problemos taip pat nekyla dėl autodonorystės, IXP-1966(2) projekte rašoma, kad: kiekvienas pilnametis asmuo turi teisę sudaryti sutartį su sveikatos priežiūros įstaiga, turinčia teisę teikti dirbtinio apvaisinimo paslaugas, kad būtų paimtos lytinės ląstelės jo vaisingumui išsaugoti, jeigu dėl esamos sveikatos būklės ar galimų sveikatos sutrikimų yra pagrįstų abejonių dėl tokio asmens (autodonoro) tolimesnio vaisingumo. Autodonoro lytinės ląstelės saugomos ne ilgiau kaip 10 metų ir pasibaigus jų saugojimo laikui sunaikinamos. Asmuo, kurio lytinės ląstelės paimtos saugoti, atlygina sveikatos priežiūros įstaigai su lytinių ląstelių paėmimu ir saugojimu susijusias išlaidas.

Europos tarybos biologijos ir medicinos mokslų pažangos ekspertų komitetas teigia, kad tuo atveju, kai naudojamos donoro gametos, vaiko gimusio dirbtinio apvaisinimo būdu, tėvas yra pagimdžiusios moters vyras ar partneris, jei jis neprieštaravo dirbtinio apvaisinimo procedūrai. Jis negali ginčyti tėvystės, kuri atsiranda dirbtinio apvaisinimo pagrindu, teisėtumo. Motinos partneris, sutikęs su dirbtinio apvaisinimo procedūra, negali prieštarauti tėvo pareigų atsiradimui, nebent jis įrodo, kad vaikas gimė nenaudojant dirbtinio apvaisinimo. Komitetas nenumato jokių donoro teisių ar prievolių į vaiką¹¹².

Didžiojoje Britanijoje dirbtinio apvaisinimo procedūrą ir kitus su tuo susijusius dalykus reglamentuoja žmogaus apvaisinimo ir embriologijos įstatymas. Šio įstatymo 4 straipsnyje reglamentuota, kad joks asmuo negali, atliekant dirbtinį apvaisinimą moteriai, panaudoti bet kurio vyro spermą ar bet kurios kitos moters kiaušialąstę, išskyrus, kai tokia procedūra taikoma kartu esantiems vyrui ir moteriai. Kūdikio tėvu laikomas moters, kuriai atliekama dirbtinio apvaisinimo procedūra, sutuoktinis. Apvaisinus svetimą kiaušialąstę, moteris išnešioja ir pagimdo kūdikį, su kuriuo jos nesieja jokie genetiniai ryšiai. Šiuo atveju gestaciniai ir genetiniai motinystės aspektai yra atskiriami. Didžiojoje Britanijoje vaiko motina laikoma vaisių išnešiojusi moteris, t. y. gestacinė motina. Vaikas įgyja teisę sužinoti, kas yra jo tikrieji (genetiniai tėvai) sulaukęs pilnametystės^{113,114}.

Šveicarijos dirbtinio apvaisinimo įstatyme gametų donorystė nedraudžiama. Kai per procedūrą naudojama donoro sperma, negali būti pateiktas ieškinys spermos donoro tėvystei vaiko atžvilgiu pripažinti, tačiau ieškinys yra leistinas, kai spermos donoras tyčia tampa tokiu asmeniu, ir

¹¹² Report on Human Artificial Procreation „Principles Set out in the Report of the Ad hoc Committee of Experts on Progress in the Biomedical Sciences“ (CAHBI)// Concil of Europe, 1989.

¹¹³ Human fertilisation and embryology act.// 1990 (c.37). Prieiga per internetą:

http://www.uk-legislation.hmso.gov.uk/acts/acts1990/ukpga_19900037_en_2. Prisijungimo laikas: 2007-05-12.

¹¹⁴ Human fertilisation and embryology authority. „Donor anonymity“//Prieiga per internetą: <http://www.hfea.gov.uk/>. Prisijungimo laikas: 2007-11-12.

kai nėra leidimo dirbtiniam apvaisinimui arba užkonservuotos spermos donorui. Vaiko gimusio po dirbtinio apvaisinimo, kai buvo panaudota donoro sperma ir procedūra atitiko šio įstatymo nuostatas, motinos vyras negali ginčyti tėvystės¹¹⁵. Taigi Šveicarijos įstatymas numato, kad esant įstatymų pažeidimui, yra galimybė spermos donorui būti pripažintu po dirbtinio apvaisinimo procedūros gimusio vaiko tėvu.

Musulmoniškos šalys, kuriose pripažįstama Islamo religija, nėra prieš nevaisingumo gydymą, net skatinamas naujos gyvybės sukūrimas. Tačiau nagrinėjant dirbtinio apvaisinimo leistinumą, procedūroje gali būti naudojamos tik sutuoktinių lytinės ląstelės. Spermos donorystė prieštarauja Islamui, tačiau galima kiaušialąsčių donorystė, jei gameta yra paimama iš vienos šeimos vyro žmonos ir naudojama tos pačios šeimos vyro kitai žmonai dirbtinai apvaisinti. Asmenų, kurie nėra teisiškai susituokę, dirbtinis apvaisinimas taip pat surogatinė motinystė yra draudžiami. Surogatinė motinystė galima tik tada, kai naudojama sutuoktinio sperma ir jo teisėtos žmonos kiaušialąstė, o apvaisintas embrionas patalpinamas į kitos teisėtos žmonos gimdą¹¹⁶.

Taigi dirbtinio apvaisinimo procedūra ir gametų donorystės klausimai reglamentuoti taip, kad atitiktų problemų propaguojamas vertybes ir neskatintų papildomų socialinių ar teisės problemų atsiradimo. Daugelyje šalių dirbtinio apvaisinimo procedūra leidžiama tiek susituokusioms poroms, tiek poroms, kurių santykiai faktiškai prilyginami šeimyniniams santykiams. Tačiau Islamo teisė dirbtinį apvaisinimą ir gametų donorystę vertina per šeimos prizmę, t. y. per šeimos socialinius ir teisės santykius.

¹¹⁵ Gottlieb C. Lalos O. ir kt. Disclosure of donor insemination to the child: the impact of Swedish legislation on couple's attitudes.// Human reproduction, 2000. Nr. 15. P. 2052-6.

¹¹⁶ Ahmad N. H. Assisted Reproduction. Islamic Views on the Science of Procreation.// Eubios Journal of Asian and international Bioethics, 2003. No 13.

2.3. Gametų donorystės klausimų svarstymas EŽTT

Siekiant įtvirtinti socialinės tikrovės principo įtvirtinimo faktą nagrinėjamuose dirbtinio apvaisinimo įstatymų projektuose, pabandysime panagrinėti Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Komisijos praktiką bylose, kuriose buvo nagrinėjamas, „socialinio“ ir „biologinio“ tėvo bei „šimos gyvenimo“ santykis, remiantis Konvencijos 8 str. Teismų praktikos, ginčijant tėvystę ar motinystę vaiko, gimusio po dirbtinio apvaisinimo, nėra nei Europos Žmogaus Teisių Teisme, nei Lietuvos teismų praktikoje, todėl stengiamasi pateikti prielaidas remiantis analogijos metodu.

Dickson v. the United Kingdom byloje EŽTT pripažino teisėtu dirbtinio apvaisinimo procedūros uždraudimu įkalintiems susituokusiems asmenims, nes, pirma, pareiškėjai bendravo tik kalėjime ir savo santykių nėra išbandę „normaliame“ gyvenime; antra, kalėjimas nėra ta vieta, kur vaikas būtų tinkamai materialiai aprūpintas; trečia, per svarbų vaikystės laikotarpį vaikas nematys savo tėvo. Taigi Teismas konstatavo, kad šiuo atveju svarbiausi yra būsimo vaiko interesai, o ne pareiškėju teisė į šeimą¹¹⁷.

Skirtingose bylose dėl tėvystės ginčijimo EŽTT išdėstė nemažai svarbių „socialinės“ tėvystės turinio elementų, kurie nusvėrė „biologinės“ tėvystės principo taikymą tam tikrose situacijose. Byloje *Nylynd v. Finland* teismas atmetė biologinio tėvo peticiją, kurioje pareiškėjas reikalavo, kad Suomijos įstatymai, draudžiantys be vaiko motinos ginčyti tėvystę, nustatytą vaiko motinos sutuoktiniui jų santuokos prezumpcijos pagrindu, pažeidžia jo teises 8 ir 14 str. EŽTT argumentavo: „<...> bylos pareiškėjo ir vaiko nesiejo jokie emociniai ryšiai <...>, todėl šis santykis neapima „šimos gyvenimo“ sampratos“. Vadinasi visiškai pateisinama, kad nacionaliniai teismai šiuo atveju didesnę reišmę teikė vaiko ir šeimos, kurioje jis gyveno, o ne pareiškėjo, siekiančio įteisinti biologinį faktą, interesams¹¹⁸.

M v. Malta byloje komisija atmetė pareiškėjo (biologinio tėvo) peticiją. Motyvas – pareiškėjas ir vaiko motina bendravo tik du mėnesius, jai esant nėščiai, todėl nebuvo jokių tiesioginių ryšių tarp vaiko ir pareiškėjo. Taip pat Teismas nurodė, kad tokie „ryšiai“ nepatenka į Konvencijos 8 str. saugojimo sritį.

X, Y and Z v. United Kingdom byla, kurioje buvo ginčijamas valstybės atsisakymas įregistruoti transseksualą (moterį pakeitusią savo lytį į vyrišką) vaiko, gimusio jo faktinei sugyventinei dirbtinio apvaisinimo būdu, tėvu pagal EŽTK 8 str. įtvirtinta asmens teisė į šeimos gyvenimo gerbimą. Teismas konstatavo, kad teisinės priemonės, taikomos transseksualams, turėtų

¹¹⁷ *Dickson v. the United Kingdom* // Appl. Nr. 44362/04.

¹¹⁸ *Nylynd v. Finland* // Appl. Nr. 00024484/94.

būti interpretuojamos atsižvelgiant į mokslinę pažangą bei socialinius pokyčius, todėl pareiškėjus galima būtų vadinti šeima, nes juos sieja labai stiprūs emociniai santykiai tačiau Teismas pripažino, kad Europoje nėra bendro standarto, pripažįstant transseksualų tėvystės teises. Šis argumentas buvo svarbiausias, nusprendžiant, kad Konvencija nebuvo pažeista¹¹⁹.

Tai, kad genetinis ryšys ne visada patenka į EŽTK 8 str. apsaugos sferą, patvirtina ir *G. v. Netherlands* byla. Komisija atmetė spermos donoro peticiją, kurioje pareiškėjas siekė įrodyti, kad valstybės atsisakymas teisiškai įtvirtinti biologinį ryšį su vaiku pažeidžia jo teisę, ginamą Konvencijos 8 str. Teikdama savo sprendimą, Komisija nurodė, kad pareiškėjas savanoriškai sutiko būti spermos donoru moteriai, kuri gyveno su kita moterimi, be to, visos šalys sutiko, kad vaikas nuo pat gimimo bus auginamas abiejų moterų. Apibendrinant šias aplinkybes, Komisija konstatavo, kad situacija, kada asmuo savanoriškai sutinka būti spermos donoru tam, kad moteris pastotų dirbtinio apvaisinimo būdu, nereiškia, kad tokio asmens ir vaiko ryšys bus laikomas šeimos gyvenimu, saugomu Konvencijos 8 str.¹²⁰ Tokią pat išvadą, kad „spermos donorui, kuris nėra moters artimas gyvenimo draugas, įstatymu ribojama teisė ginčyti tėvystę, nepažeidžia Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos Konvencijos 8 str.“ EŽTT pateikė ir *M v. the Netherlands* byloje¹²¹. Taigi konstatuojama, kad lytinės donoro ląstelės buvo panaudotos nevaisingumui gydyti, ir tikrasis siekis plėtoti šeimyninius santykius yra tarp dirbtiniu būdu apvaisintos moters ir jos sutuoktinio (sugyventinio). Apibendrinant tai, kas išnagrinėta, galima teigti, kad tai iššūkis tradicinei tėvo sampratai, nes panaudojus donoro spermą, po dirbtinio apvaisinimo gimusio vaiko tėvu reikia vadinti „socialinį“ tėvą, kuris neprieštaravo mylimos moters dirbtinio apvaisinimo procedūrai.

Taigi vien biologinė tėvystė (genetinis tėvo ir vaiko ryšys) ne visais atvejais leidžia konstatuoti šeimos gyvenimo, saugomo EŽTK 8 str., egzistavimą. Net, kai genetinis ryšys atitinka šeimos sampratą, valstybė gali ir nesuteiti teisinės formos atsižvelgdama į EŽTK 8 str. 2 dalyje nustatytus apribojimus, tarp kurių išskirtinė vieta tenka vaiko interesams.

¹¹⁹ *X, Y and Z v. United Kingdom* // Appl. Nr. 00021830/93.

¹²⁰ *G. v. Netherlands* // Appl. Nr. 578/94.

¹²¹ *M v. the Netherlands* // Appl. Nr. 16944/90.

3. Vaiko teisių į šeimos ryšius, gametų donorystės atveju, teisinis reglamentavimas

3.1. Vaiko teisė augti šeimoje

Tiek Teismo, tiek Komisijos jurisprudencijoje ne kartą buvo pabrėžta, kad vaiko ir tėvų tarpusavio ryšys yra vertybė, saugoma EŽTK 8 straipsnio¹²². Strasbūro institucijų praktikoje ginčų dėl vaiko visais atvejais susijęs su jo biologinių (genetinių) ir faktinių (socialinių) tėvų teisėmis į privataus šeimos gyvenimo gerbimą. Tad pirminio vaiko teisės į šeimos ryšius užtikrinimo etapo – teisinio vaiko ir tėvų šeimos ryšio formavimo – analizė yra galima atsižvelgiant į abiejų teisės subjektų teises. Tačiau šiame darbe analizuojamos tik vaiko teisės.

Pagal Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą, vaikas turi teisę gyventi kartu su savo tėvais ar kitais teisėtais savo atstovais. Išskirti vaiką su tėvais ar kitais teisėtais jo atstovais prieš vaiko, taip pat tėvų (teisėtų jo atstovų) valią galima tik išimtiniais įstatymų numatytais atvejais bei nustatyta tvarka, vadovaujantis teismo sprendimu (nuosprendžiu) ir kai toks išskyrimas vaikui yra būtinas, siekiama išvengti pavojaus vaiko gyvybei, sveikatai, būtina pasirūpinti jo priežiūra, auklėjimu, apsaugoti kitus svarbius vaiko interesus¹²³.

VTK preambulėje pabrėžiama, kad vaikas visapusiškai ir harmoningai vystytis gali tik augdamas šeimoje, jausdamas laimę, meilę ir supratimą, todėl šeimai, kaip pagrindinei visuomenės ląstelei, ir natūraliai visų jos narių, ypač vaikų, augimo ir gerovės aplinkai, turi būti suteikta reikalinga apsauga ir pagalba, kad ji galėtų prisiimti visas pareigas visuomenei¹²⁴.

Vaiko teisė į šeimos ryšius ginama ir ES Pagrindinių žmogaus teisių chartijoje, kurios 7 str. įtvirtina kiekvieno asmens teisę į pagarbą jo privačiam ir šeimos gyvenimui. Chartijoje taip pat įtvirtinta vaiko teisė į reguliarius asmeninius santykius bei tiesioginį bendravimą su abiem tėvais, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja vaiko interesams¹²⁵.

Nei viename norminiame akte nėra išskirta su kokia šeima, genetinė ar socialinė, vaikas gali visapusiškai ir harmoningai vystytis. Taigi, galima teigti, kad į šią apsaugos sferą patenka ir vaiko, gimusio po dirbtinio apvaisinimo procedūrų, naudojant donorinę gametą, bei jo socialinės motinos santykis. Šis principas išplėtotas EŽTT jurisprudencijoje. *Johansen v. Norway* byloje ir tapo visų panašaus pobūdžio bylų sprendimo „raktu“: „pasitenkinimo jausmas, kurį jaučia tėvai ir vaikai dėl tarpusavio ryšio bei bendravimo, yra fundamentalus šeimos gyvenimo elementas, todėl visos valstybių vidaus priemonės, kaip nors kliudančios šiam pasitenkinimo jausmui, laikomas

¹²² *Johansen v. Norway* // Appl. Nr. 17383/90.

¹²³ LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas // Žin., 1996-03-14, Nr. I-1234.

¹²⁴ Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius // Teisės informacijos centras. Vilnius, 2006. P. 40.

¹²⁵ ES Pagrindinių žmogaus teisių chartija // Europos Sąjungos oficialus leidinys, 2004-12-16. Nr. C310-4.

kišimusi į teisę, ginamą Konvencijos 8 str.¹²⁶. Taigi teismų praktikoje taip pat nesureikšminama nei genetinė, nei biologinė tėvystė, svarbiausia tėvų ir vaikų jausmas, kurį jie jaučia bendraudami.

Be to šeimos gyvenimo sampratą EŽTK 8 str. kontekste, Komisija ir Teismas yra konstatavę, kad asmens teisė į šeimos gyvenimo gerbimą turi būti interpretuojama plačiai ir apimti visus šeimos ryšius, neapribojant šeimos gyvenimo supratimu. Šis požiūris įtvirtintas *Marckx v. Belgium*¹²⁷ byloje. Teismas, revizuodamas Belgijos teisės normas, reglamentuojančias teisinio ryšio tarp motinos ir nesantuokinio vaiko nustatymo klausimus, nubrėžė kokybiškai naujas vaiko ir jo tėvų teisinio ryšio apsaugos gaires¹²⁸. Teismas patikslino, kad 8 str. taikytinas tiek „natūralios“, tiek „teisėtos“ šeimos gyvenimui ginti. Be to, buvo akcentuota, kad „šeimos gyvenimo“ samprata neapsiriboja santuokos pagrindu susiformavusiomis šeimomis ir gali apimti kitus *de facto* santykius. <...> Šeimos gyvenimas apima mažų mažiausiai ryšius tarp artimų giminaičių, pavyzdžiui, senelių santykius su anūkais, kadangi tokie giminaičiai gali užimti svarbią vietą šeimos gyvenime“.

Šeimos gyvenimo samprata buvo išplėta *Abdulaziz, Caballes and Balkandali v. United Kingdom* byloje, suteikiant jai naują kokybę, t. y. pripažįstant, kad ji gali apimti ne tik faktiškai egzistuojantį, bet atskirais atvejais ir ketinamą pradėti šeimos gyvenimą. Teismas paneigė Didžiosios Britanijos argumentus, kad nagrinėjamas klausimas nepatenka į EŽTK 8 str. apsaugos sferą, patvirtindamas, kad nors „garantuodamas teisę į pagarbą šeimos gyvenimui, 8 str. suponuoja šeimos egzistavimą, <...> tai nereiškia, kad bet koks planuojamas šeimos gyvenimas lieka už jo jurisdikcijos ribų“¹²⁹.

Taigi tiek Teismo, tiek Komisijos jurisprudencijoje ne kartą buvo pabrėžta, kad vaiko ir tėvų tarpusavio ryšys yra vertybė, saugoma EŽTK 8 straipsniu, garantuojančio kiekvieno asmens teisę į šeimos gyvenimo gerbimą, nepriklausomai nuo to ar tėvus su vaikais sieja stiprūs genetiniai ar faktiniai (socialiniai) ryšiai.

¹²⁶ *Johansen v. Norway* // Appl. Nr. 17383/90.

¹²⁷ *Marckx v. Belgium* // Appl. Nr. 00006833/74.

¹²⁸ Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius.// Teisės informacijos centras. Vilnius, 2006. P. 50.

¹²⁹ *Abdulaziz, Caballes and Balkandali v. United Kingdom* // Appl. Nr. 00009214/80; 00009473/81; 00009474/81.

3.2. Vaiko teisė žinoti, kas yra jo tėvai

Nagrinėjant vaiko teisę į tėvus, turi būti atsižvelgiama į pačią tėvystės sampratą ir jos santykį su teisiniu tėvo (motinos) statusu. Tam tikrų asmenų pripažinimas vaiko tėvais gali priklausyti nuo skirtingų tėvų vaidmens aspektų¹³⁰. Išskiriamas *socialinio tėvo*, kuris augina vaiką, rūpinasi juo, bei *tikrojo (biologinio) tėvo* sampratos. Be to, tikrojo tėvo samprata, privalo būti revizuojama atsižvelgiant į nuolat didėjančias dirbtinio apvaisinimo galimybes¹³¹. Žinodami, kad Lietuvos Dirbtinio apvaisinimo įstatymo projekte siūloma įteisinti lytinių ląstelių donorystę, galima išvelgti itin aktualų klausimą – ar reikia vaikui suteikti teisę žinoti, kas yra jo tėvai.

Tėvystė apibrėžiama kaip „buvimas tėvu, tėvo pareigos“¹³². Taigi tėvystė gali būti suprantama ir kaip biologinė, ir kaip socialinė kategorija. Pirmas požiūris grindžiamas tuo, kad net naujausi medicinos mokslo atradimai nepakeitė to, kad žmogaus reprodukcijai yra būtini dviejų skirtingų lyčių žmonių genetiniai komponentai. Kita vertus, vis labiau ryškėja socialinės tėvystės fenomeno suvokimo poveikis įstatymų leidėjui bei teismų praktikai¹³³. Tim Bayne savo straipsnyje nagrinėja keturias tėvystės supratimo sąvokas: *gestationalizmas* – tėvais vadinama pora, kuri išnešiojo ir sulaukė vaiko gimimo, *intentionalizmas* – svarbiausia noras auginti vaiką, *geneticizmas* – svarbi genetinė kilmė ir *kausalizmas* – tėvai yra vaiko gimimo priežastis¹³⁴. Taip pat skiriami du pagrindiniai vaiko kilmės nustatymo metodai: 1) formalistinis – atmetama biologinė realybė, vietoj to akcentuojamos kitos vertybės, t. y. šeimos darna, teisinis tikrumas ir kt. arba abejonės dėl tikrosios tėvystės nustatymo galimybės. Šis metodas suponuoja asmens valios ir teisiųjų prezumpcijų prioritetą, kitų vaiko kilmės nustatymo metodų atžvilgiu¹³⁵; 2) realistinis - pagrįstas „tikrosios tiesos“ principu. Pripažįstama, kad teisinė tėvystė nėra paprasčiausias biologinis ryšys, taipogi akcentuojami teisiniai mechanizmai, užtikrinantys jų susiliejamą. Šio metodo pagrindu laikytina mintis, kad biologinis tėvas turi tam tikrą nuosavybės teisę į vaiką¹³⁶.

LR CK reglamentuota, kad vaikas turi teisę žinoti, kas yra jo tėvai, jei tai nekenkia jo interesams ar įstatymai nenumato ko nors kito (3.161 str. 2 d.). Be to vaikas turi teisę gyventi kartu su tėvais, būti auklėjamas ir aprūpinamas savo tėvų šeimoje, bendrauti su tėvais, nesvarbu, ar tėvai gyvena kartu, ar skyrium, bendrauti su giminaičiais, jei tai nekenkia vaiko interesams (3.161 str. 3 d.). Vaikų, gimusių nesusituokusiems tėvams, ir vaikų, gimusių susituokusiems tėvams, teisės yra

¹³⁰ Barton Ch., Douglas G., Low and Parenthood.// Butterworths. London, 1995.

¹³¹ Farrugia R. Parentage and civil status mater.// XXVII th Colloquy on European Law Foundation for International studies. Valletta (Malta), 1997.

¹³² Lietuvių kalbos žodynas.// T. XVI. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. P. 152.

¹³³ Lietuvių kalbos žodynas.// T. XVI. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. P. 152.

¹³⁴ Bayne T. Gamete donation and parental responsibility.// Journal of applied philosophy, 2003. Nr. 20(1). P.77-87.

¹³⁵ Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius.// Teisės informacijos centras. Vilnius, 2006. P. 95.

¹³⁶ Hill J. „What does it mean to be a parent?“ The claims of biology as the basis for parental rights.// New York university Law Review, 1991. Nr. 66.

lygios (3.161 str. 5 d.). Tėvams nutraukus santuoką, ją pripažinus negaliojančia, ar tėvams gyvenant skyrium, vaikų teisės nesikeičia (3.161 str. 6 d.)¹³⁷.

Vyriausybės projekte IXP–1966(2) numatomas donorų anonimiškumas. Vadinasi, vaiko, gimusio po dirbtinio apvaisinimo procedūros, teisė žinoti, kas yra jo genetinis tėvas (motina), nėra numatyta, tačiau 15 str. 4 d. rašoma, kad vaikas, sulaukęs pilnametystės, turi teisę žinoti, kokiū būdu jis buvo pradėtas. Ši teisė nėra tiesiogiai susijusi su teise žinoti, kas yra jo tėvai. Jei dirbtinio apvaisinimo procedūrai naudojamos sutuoktinio lytinės ląstelės, tada genetinės vaiko kilmės klausimas lieka neaktualus, nes tiek genetiniai, tiek socialiniai tėvai sutampa, o vaikas gali sužinoti tik medicininį būdą, kuriuo jis buvo pradėtas. Taigi klausimas dėl teisės žinoti, kas yra tėvai, kyla, kai dirbtinio apvaisinimo procedūroje naudojamos donoro gametos.

Prancūzijoje įtvirtintos normos yra panašios, kaip ir Lietuvoje dirbtinio apvaisinimo įstatymo projekte – vaiko tėvai yra laisvi nuspręsti, ar sakyti jam kokiū būdu jis yra pradėtas, tačiau jei dirbtiniam apvaisinimui buvo panaudotos donoro lytinės ląstelės, donorų anonimiškumas yra saugomas ir jų asmens duomenys negali būti paviešinti¹³⁸.

Austrijos, Australijos, Švedijos ir Olandijos įstatymai leidžia dirbtinio apvaisinimo būdu pradėtam asmeniui, sulaukus pilnametystės, sužinoti savo genetinę kilmę^{139, 140}.

Panaši nuostata įtvirtinta ir Šveicarijos 2001 metų dirbtinio apvaisinimo įstatymo 27 str. Asmuo, kuris buvo pradėtas dirbtinio apvaisinimo būdu, turi teisę žinoti ne tik būdą, kaip jis buvo pradėtas, bet ir sužinoti donoro asmens duomenis¹⁴¹.

Didžiojoje Britanijoje moteris, kuri yra laikoma po dirbtinio apvaisinimo gimusio vaiko motina, turi teisę vaikui atskleisti informaciją apie jo gimimą. O sulaukęs 18 metų, toks vaikas turi teisę žinoti, kas yra jo genetiniai tėvai ir jų ieškoti¹⁴².

Europos tarybos biologijos ir medicinos mokslų pažangos ekspertų komitetas savo pranešime teigia, kad „turi būti užtikrintas donoro anonimiškumas“ ir nacionalinė teisė nustatys reikalavimus, numatančius visų dirbtinio apvaisinimo procedūros dalyvių anonimiškumą. Tačiau taip pat nurodoma, kad nacionalinė teisė gali numatyti vaiko teisę į informaciją, kaip jis buvo pradėtas. Be to, jis gali sužinoti gametų donoro asmens duomenis¹⁴³. Dėl šios priežasties donoro

¹³⁷ LR Civilinis kodeksas.// Žin., 2000, Nr. 74-2262.

¹³⁸ Guibert J. Anonymous gamete donation: what to protect and does it violate the human rights?// J Gynecol Obstet Biol Reprod (Paris), 2007. Nr.36(4). P. 360-8.

¹³⁹ Gottlieb C. Lalos O. ir kt. Disclosure of donor insemination to the child: the impact of Swedish legislation on couple's attitudes.// Human reproduction, 2000. Nr. 15. P. 2052-6.

¹⁴⁰ Frith L. Beneath the rhetoric: the role of rights in the practice of non-anonymous gamete donation.// Bioethics, 2001. Nr. 15. P. 473-84.

¹⁴¹ Fortpflanzungsmedizingesetz. FmedG. Prieiga per internetą : <http://www.human-life.ch/news/fmf/fmedg.htm>

¹⁴² Human fertilisation and embryology act.// 1990 (c.37). Prieiga per internetą:

http://www.uk-legislation.hmso.gov.uk/acts/acts1990/ukpga_19900037_en_2. Prisijungimo laikas: 2007-11-12.

¹⁴³ Report on Human Artificial Procreation „Principles Set out in the Report of the Ad hoc Committee of Experts on Progress in the Biomedical Sciences“ (CAHBI).// Concil of Europe, 1989.

anonimiškumo ir vaiko teisė žinoti apie savo kilmę yra laisvo valstybių apsisprendimo dispozicijoje, todėl vaiko teisės žinoti apie savo kilmę užsienio valstybėse realizuojamos skirtingai.

Jei vaiko tėvų santykiai yra pastovūs, tačiau jie nėra susituokę, tėvo ir vaiko ryšys gali turėti teisės, garantuojamos EŽTK 8 str., vertę. Kokybinių šeimos gyvenimo požymių reikšmė buvo atskleista *Kroon and Others v. Netherlands* byloje. Teismas konstatavo: „<...> nustatant, kokius santykius apima „šeimos gyvenimas“, gali būti atsižvelgiama į daugelį veiksnių, tokių kaip bendras gyvenimas, ryšių pastovumas ir kt.“ Šioje byloje nustatyta, kad Olandijos įstatymai pažeidžia EŽTK 8 str. reikalavimus, užkertant kelią nustatyti tikrąją (genetinę) tėvystę, nes nenumatytos biologinio tėvo ir jo motinos (kurie gyveno faktinį santuokinį gyvenimą, nors motina nebuvo nutraukusi ankstesnės santuokos) teisės ginčyti tėvystę, nustatytą santuokos prezumpcijos pagrindu¹⁴⁴.

Teisėje įtvirtintos biologinės tiesos, kaip dominuojančios vaiko kilmės nustatymo pagrindo taikymas, bei iš to atsirandantys neigiami reiškiniai leidžia teigti, kad vaiko teisė žinoti, kas yra jo tėvai, negalima absoliutinti ir visais atvejais tapatinti su teise žinoti apie savo biologinius tėvus, nes tai gali sukelti ne tik vaiko, bet ir kitų asmenų teisės pažeidimų¹⁴⁵. Todėl būtina indentifikuoti atvejus, kai biologinės tiesos paieškos neatitinka geriausių vaiko interesų principo (svarbiausi vaiko interesai įtvirtinti Vaiko teisių konvencijos 3 str. 1 d.). Pripažįstant šį principą kyla labai svarbus uždavinys – nustatyti teisingą balansą tarp vaiko, biologinių ir socialinių tėvų bei valstybės interesų. Tai reiškia, kad nacionaliniuose įstatymuose, reglamentuojančiuose vaiko kilmės nustatymą, bei teismų praktikoje turėtų būti nurodytos pagrindinės tarptautinės bei nacionalinės žmogaus teisių apsaugos nuostatos.

Akivaizdu, kad pagrindinis įstatymų leidėjų dėmesys turi būti sutelktas sukurti vaiko kilmės kaip teisinio santykio tarp tėvų ir vaiko atsiradimo pagrindo institutą, kurio svarbiausias uždavinys – garantuoti efektyvų ir teisingą tėvystės ginčų sprendimą: apibrėžti teisines chemas, kurios užtikrintų visapusišką tėvystės pareigų vaiko atžvilgiu atsiradimą ir funkcionavimą, siekiant maksimaliai apsaugoti vaiko ir visų suinteresuotų šalių teises. Teisei kyla svarbus uždavinys – įtvirtinti teisinę reglamentaciją, kuri: 1) užtikrintų maksimalų biologinių tėvų suinteresuotumą įtvirtinti savo teisinį statusą; 2) nustatytų aiškias ir visų suinteresuotų asmenų teisių balansą atspindinčias ginčų dėl tėvystės sprendimo taisykles; 3) užtikrintų, kad sprendžiant tėvystės ginčus, būtų vadovaujama visų pirma vaiko interesais. Vaiko kilmės nustatymo mechanizmai turi išlaikyti aiškų ir teisingą privataus bei viešojo intereso pusiausvyrą, maksimaliai sumažindami galimos valstybės intervencijos į tokio pobūdžio santykius neigiamus padarinius¹⁴⁶.

¹⁴⁴ *Kroon and Others v. Netherlands* // Appl. Nr. 18535/91.

¹⁴⁵ Haines E. Gamete and embryo donation: Ethical implications for families.// *Human Fertility*, 1998. P. 30-34.

¹⁴⁶ Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius.// Teisės informacijos centras. Vilnius, 2006. P. 84.

3.3. Vaiko teisė gyventi ir išsaugoti savo identiškumą, įskaitant pilietybę, vardą, šeimos ryšius

Pasaulinės gydytojų federacijos „Už žmogaus gyvybę“ Lietuvos asociacija pareiškė, kad kiekvienas žmogus turi teisę gyventi pagal žmogiškąjį orumą, bet kuriuo vystymosi metu, nuo pradėjimo momento iki natūralios mirties. Nelytiniu būdu pradėdant žmogų pažeidžiamas žmogaus orumas ir neliečiamumas. Kas leistina reguliuojant gyvūnų ir augalų dauginimąsi, negali būti leidžiama pradėdant žmogų, nes žmogaus pradėjimas susijęs ne tik su biologiniu, bet ir dvasiniu, santuokoje gyvenančių gimdytojų, susijungimu. Todėl žmogaus asmens prigimtis ir orumas yra prigimtinės teisės į gyvybę pagrindas. Noras turėti vaiką bet kuria kaina (nepaisant moralinių ir medicininių aspektų), nesuteikia prioriteto tėvų teisėms prieš vaikų teises. Negalima vaiko paversti daiktu ar preke. Šis įstatymas pažeistų kiekvieno žmogaus teisę į natūralų pradėjimą, natūralų prigimtinių vystymąsi nėštumo metu, natūralų gimdymą ir tolesnį kokybinį gyvenimą su natūralia vystymosi raida ir gyvenimo lemtimi iki natūralios mirties. Jis pažeistų žmogaus neliečiamumą, nesvarbu, kokioje vystymosi stadijoje yra vaikas¹⁴⁷.

Kadangi nei galiojantis Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gegužės 24 d. įsakymas Nr. 248. „Dėl dirbtinio apvaisinimo tvarkos patvirtinimo“, nei Seimui pateikti dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektai nereglamentuoja vaiko teisių, todėl verta paanalizuoti 1989 m. lapkričio 20 d. VTK¹⁴⁸ ir 1996 m. kovo 14 d. Nr. I-1234 „Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą“¹⁴⁹. Pabrėžiama, kad kiekvienas vaikas turi teisę į orumą ir visavertį gyvenimą, vaikai turi teisę būti globojami ir turi teisę į apsaugą tiek iki gimimo, tiek ir po jo. Vadinasi, jei šiose normose nepabrėžiamas natūralus apvaisinimas, tai remiantis dispozityvumo principu, įstatymuose pripažįstama ir dirbtinai pradėta žmogiškoji būtybė, kuri turi prigimtine teisę į gyvenimą, sveikatą, normalų asmenybės vystymąsi. Tai pabrėžiama ir 2002 m rugsėjo 6 d. Nr. IXP-1855 „Embriono ir genomo apsaugos įstatymo“ projekte – kiaušialąstė gali būti apvaisinama tik nėštumo tikslu. Turi būti apvaisintas tik toks kiaušialąsčių skaičius, koks bus vienu metu perkeltas į gimdą. Visiems gimdoje įsitvirtinusiems embrionams neturi būti trukdoma vystytis. Draudžiama sunaikinti embrioną prieš jam įsitvirtinant gimdoje¹⁵⁰. Taip pat 2000 m. gegužės 11 d. Nr. VIII-1679 „Biomedicininų tyrimų etikos įstatyme“ reglamentuojama, kad su žmogaus embrionais leidžiama atlikti tik klinikinius stebėjimus (neinvazinius tyrimus). Kiti biomedicininiai tyrimai su žmogaus embrionais, taip pat jų kūrimas biomedicininų tyrimų tikslais yra draudžiami.

¹⁴⁷ Pasaulinės gydytojų federacijos „Už žmogaus gyvybę“ Lietuvos asociacija pareiškė pastabas dėl dirbtinio apvaisinimo įstatymo projekto.// Interneto dienraštis, 2006. Prieiga prie interneto: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/44020>. Prisijungimo laikas: 2007-09-01.

¹⁴⁸ Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija.// Žin. 1995-07-21. Nr. 60-1501.

¹⁴⁹ LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas.// Žin., 1996-03-14. Nr. I-1234.

¹⁵⁰ LR embriono ir genomo apsaugos įstatymo projektas.// Žin., 2002-9-6. Nr. IXP-1855.

Su vaisiumi leidžiama atlikti tik tuos biomedicininis tyrimus, kurių numatoma nauda tiriamam vaisiui viršija medicininę riziką¹⁵¹.

E. Kovaliūnaitė išskiria tris pagrindines teises į gyvybę – gyvybės momento nustatymo teorijos: teisė į gyvybę nuo pradėjimo, teisė į gyvybę nuo gyvybingumo (ar nustatyto laiko pagal nėštumo savaites) ir teisė į gyvybę nuo gimimo¹⁵². Išnagrinėjus visų trijų teorijų argumentus matyti, kad jos iš esmės neprieštaruoja viena kitai. Autorė pabrėžia, kad vaisius tiesiogiai labai stipriai yra susijęs su moters kūnu, todėl teisėje, nustatant žmogaus gyvybės teisinės apsaugos pradžią, siekiama suderinti prieštaraujančius interesus, tokius kaip vaisiaus teisė į gyvybę, moters teisė į privatų gyvenimą, jos gyvybę bei sveikatą ir pan. Straipsnyje minima, kad Lietuvoje vaisiaus teisė į gyvybę praktiškai nėra ginama. Civilinėje teisėje minimaliai, baudžiamojoje iš viso nepripažįstama vaisiaus teisių apsauga (išskyrus minimalią apsaugą: draudžiamas mokslinis eksperimentas su vaisiumi, jei įstatymai nenustato kitaip). Taip pat LR įstatymai vieningai nenustato žmogaus gimimo pradžios momento¹⁵³.

Žmogaus teisė į gyvybę yra pagrindinė teisė, ja remiasi visos kitos teisės, laisvės ir pareigos. Konstitucijos 19 str. skelbia, kad „žmogaus teisė į gyvybę saugo įstatymas“¹⁵⁴. Su vaiko teisės į gyvybę užtikrinimu susijęs aborto galimybės klausimas. Vertinant vaiko teisių apsaugos požiūriu, abortas yra vaiko teisės į gyvybę pažeidimas. Lietuvos Respublikoje vaisiaus sunaikinimas laikomas teisėtu, jei abortą daro medicinos įstaigoje gydytojas, turintis teisę atlikti abortą, ir nėra medicininių kontraindikacijų. Moteriai pageidaujant, leidžiama nutraukti nėštumą iki 12 savaičių. Didesnį nei 12 sav. nėštumą leidžiama nutraukti, kai jis gresia moters gyvybei ir sveikatai¹⁵⁵. Kitais išvardytais atvejais abortas laikomas neteisėtu ir už jo padarymą baudžiama pagal LR BK 142 str.¹⁵⁶ Taigi žmogaus gyvybingumo nutraukimas iki tam tikro momento laikantis įstatymuose nurodytų sąlygų laikomas moters (tėvų) teisės įgyvendinimu.

VTK įpareigoja valstybės dalyves pripažinti kiekvieno vaiko neatimamą teisę gyventi, taip pat užtikrinti galimybę vaikui gyventi ir sveikai vystytis. Konvencijos 8 str. valstybės įpareigotos gerbti vaiko teisę išsaugoti savo identiškumą, įskaitant pilietybę, vardą ir šeimos ryšius. Jei vaikui neteisėtai atimama dalis ar visi jo identiškumo elementai, valstybės dalyvės suteikia jam paramą ir apsaugą, reikalingą identiškumui kuo skubiau atstatyti¹⁵⁷. Tačiau VTK nepateikia vaiko identiškumo sampratos ar išsamaus jį sudarančių elementų sąrašo. LR CK reglamentuota, kad

¹⁵¹ LR biomedicininis tyrimų etikos įstatymas.// Žin., 2004-07-13. Nr. VIII-1679.

¹⁵² Kovaliūnaitė E. Žmogaus gyvybės teisinės apsaugos koncepcijos.// Teisės Problemos, 2005. Nr. 2005/2(48).

¹⁵³ Kovaliūnaitė E. Žmogaus gyvybės teisinės apsaugos koncepcijos.// Teisės Problemos, 2005. Nr. 2005/2(48).

¹⁵⁴ LR Konstitucija.// Žin., 1992. Nr. 33-1014.

¹⁵⁵ LR SAM ministro įsakymas „Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos“.// Žin., 1994-03-09. Nr. 18-299.

¹⁵⁶ LR Baudžiamasis kodeksas.// Žin., 2000-10-25. Nr. 89-2741.

¹⁵⁷ Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija.// Žin. 1995-07-21. Nr. 60-1501.

kiekvienam vaikui garantuojama teisė gyventi bei sveikai vystytis ir nuo gimimo turėti vardą ir pavardę (3.161 str. 1 d.)¹⁵⁸.

U Kilkelly, remdamasi objektyviuoju kriterijumi (VTK 7 ir 8 str. analize) nurodo šešis vaiko identiškumą sudarančius elementus: 1) teisę būti įregistruotam tuoj po gimimo; 2) teisę į vardą; 3) teisę žinoti, kas yra jo tėvai; 4) teisę į pilietybę; 5) teisę į vardą; 6) teisę į šeimos ryšius¹⁵⁹. M. Šimonis ir J. Januškienė nurodo tokias specifines vaikų teises: 1) teisė žinoti savo tėvus; 2) teisė nuolat bendrauti su tėvais; 3) teisė gyventi su tėvais; 4) teisė, kad tėvai gautų normalias gyvenimo sąlygas vaikui auklėti ir vystytis; 5) teisė į šeimyninio gyvenimo neliečiamybę¹⁶⁰. G. van Buernas vaiko identiškumą apibrėžia remdamasis vaiko šeimos ryšiais, vardu ir pilietybe, rase, lytimi, religija¹⁶¹. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme teigiama, „vaikas nuo gimimo turi teisę į vardą, pavardę ir tautybę“¹⁶².

LR pilietybės įstatyme nustatyta, kad vaikas, kurio abu tėvai jo gimimo metu buvo LR piliečiai, yra LR pilietis, nesvarbu, ar jis gimė LR teritorijoje, ar už jos ribų. Jei vaiko tėvai yra ne tos pačios pilietybės, tačiau vienas iš tėvų yra LR pilietis vaiko gimimo metu, vaikas yra LR pilietis, jei jis gimė LR teritorijoje, tačiau vaiko, gimusio už LR ribų, pilietybė nustatoma pagal tėvų susitarimą, iki vaikui sukaks 18 m. Vaikas, kurio vienas iš tėvų jo gimimo metu yra be pilietybės, o kitas – LR pilietis, yra LR pilietis nesisžvelgiant į jo gimimo vietą¹⁶³.

Pabrėžtina, kad VTK nėra vienintelis tarptautinės teisės aktas, saugantis vaiko teisę į identiškumą. Atskiri vaiko identiškumo elementai aptariami ir kitose svarbiose tarptautinėse sutartyse bei nacionaliniuose teisės aktuose: Konvencijoje „Dėl nesantuokinių vaikų teisinio statuso“¹⁶⁴, ES Pagrindinių žmogaus teisių chartija¹⁶⁵, Ženevos konvencijoje dėl karo aukų apsaugos¹⁶⁶, taip pat EŽTK apsaugos srityje, nors pastarojoje atskiri identiškumo elementai nėra įtvirtinti, tačiau EŽTT dažnai tenka nagrinėti ginčus dėl pagrindinių vaiko identiškumo elementų. Tokių ginčų nagrinėjimo pagrindu tapo 8 str., kuriame įtvirtinta asmens teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą – vaiko teisė į identiškumą, vadinasi, ir į šeimos ryšius, yra EŽTK 8 str., įteisinančio kiekvieno asmens teisę į privataus gyvenimo ir šeimos gyvenimo gerbimą, apsaugos sferoje ir gali būti ginami Konvencijoje numatytais priemonėmis¹⁶⁷.

¹⁵⁸ LR civilinis kodeksas.// Žin., 2000. Nr. 74-2262.

¹⁵⁹ Kilkelly U. The Best of Both World for Children's rights: Interpreting the European Convention on Human rights in the light of the UN Convention on the Rights of the Child.// Human Right Quarterly, 2001. Nr. 23(2). P. 308-326.

¹⁶⁰ Šimonis M., Januškienė J. Vaikų teisės Lietuvos Respublikos sistemoje.// Teisės problemos, 2001. Nr. 4. P. 82..

¹⁶¹ Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius.// Teisės informacijos centras. Vilnius, 2006. P. 46.

¹⁶² LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas.// Žin., 1996-03-14. Nr. I-1234.

¹⁶³ LR pilietybės įstatymas.// Žin., 2002. Nr. 95-4087.

¹⁶⁴ ES Konvencija dėl nesantuokinių vaikų teisinio statuso.// Žin., 1997-06-27. Nr. 60-1404.

¹⁶⁵ ES Pagrindinių žmogaus teisių chartija.// Europos Sąjungos oficialus leidinys. 2004-12-16. Nr. C310-4.

¹⁶⁶ Jarukaitis J., Vadapalas V. 1949 m. Ženevos konvencijos dėl karo aukų apsaugos ir 1977 m. jų papildomi protokolai.// Vilnius, 2000.

¹⁶⁷ Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius.// Teisės informacijos centras. Vilnius, 2006. P. 47.

3.4. Vaiko teisė gauti ypatingą globą ir rūpinimąsi

Vaiko teisė gyventi kartu su tėvais, teisė būti auklėjamam, aprūpinamam savo tėvų šeimoje slypi kiekvieno žmogaus prigimtyje. Deja, nėra prievartos mechanizmo ar priemonių, kurios padėtų užtikrinti tinkamą šios vaiko teisės įgyvendinimą. Nepriklausomai nuo to, ar vaiko tėvai gali užtikrinti, vaikas turi teisę į apsaugą ir globą, būtiną jo gerovei, teisę į tinkamas, sveikas ir saugias gyvenimo sąlygas, ugdymą ir pan. Tokiu būdu teisės aktai užtikrina globos steigimą kiekvienam vaikui, likusiam be tėvų, ir garantuoja, kad nė vienas vaikas negali būti paliktas be globos, kadangi globa padeda įgyvendinti vaiko teises, kai to negali arba nenori daryti vaiko tėvai¹⁶⁸.

LR SAM 1999 m. gegužės 24 d. įsakymas Nr. 248. „Dėl dirbtinio apvaisinimo tvarkos patvirtinimo“, bei Seimui pateikti dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektai nereglamentuoja vaiko teisės gauti ypatingą globą ir rūpinimąsi, todėl išanalizuota Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija. Joje rašoma: „Kad vaikas galėtų visapusiškai ir harmoningai vystytis, jam reikia meilės ir supratimo. Jis turi, jei tai įmanoma, augti jausdamas tėvų globą ir atsakomybę ir niekuomet nestokodamas meilės ir dorovinės bei materialinės paramos; mažamečio vaiko, išskyrus išimtines aplinkybes, negalima išskirti su jo motina. Visuomenės ir valdžios organų pareiga – ypač rūpintis vaikais, neturinčiais šeimos, ir vaikais, neturinčiais pakankamai pragyvenimo lėšų. Pageidautina, kad daugiavaikių šeimų vaikams išlaikyti būtų teikiamos valstybės ir kitokios pašalpos“. „Vaikas turi naudotis socialiniu aprūpinimu. Jis turi turėti teisę sveikai augti ir bręsti, todėl ypatingą priežiūrą ir apsaugą turi būti teikiama ir jam, ir jo motinai. Vaikas turi turėti teisę gauti gerą maistą, naudotis gyvenamosiomis patalpomis, pramogomis ir medicininio aptarnavimu“¹⁶⁹. VTK reglamentuota, kad „Valstybės dalyvės pripažįsta nepilnaverčio vaiko teisę gauti ypatingą globą ir rūpinimąsi, jei yra lėšų, kad turinčiam į tai teisę vaikui ar atsakantiems už jo globą asmenims būtų suteikta parama, kurios prašoma ir kuri atitinka vaiko būklę ir jo tėvų ar kitų vaiką prižiūrinčių asmenų padėtį“¹⁷⁰. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartijoje (24 str.) įtvirtina vaiko teisė į apsaugą ir globą, būtiną jo gerovei, atsižvelgiant į vaiko interesus¹⁷¹. Išanalizavus šiuos dokumentus, galima teigti, kad juose neišskiriami nei biologiniai, nei socialiniai šeimų santykiai. Naudojant dipozityvumo principą galima teigti, kad vaiko, pradėto dirbtinio apvaisinimo būdu naudojant donorinę gametą, ir jo socialinių tėvus santykius reglamentuoja išanalizuoti tarptautiniai

¹⁶⁸ Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2002 metų veiklos ataskaita.// prieiga per internetą: www.lrs.lt. Prisijungimo laikas: 2007-12-15.

¹⁶⁹ Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija. 1959-11-20.// Žmogaus teisės. Jungtinių Tautų dokumentai. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.

¹⁷⁰ Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija.// Žin., 1995-07-21. Nr. 60-1501.

¹⁷¹ ES Pagrindinių žmogaus teisių chartija.// Europos Sąjungos oficialus leidinys, 2004-12-16. Nr. C310-4.

teisės aktai, kuriose akcentuojama meilė, tarpusavio supratimas, dorovinė bei materialinė parama, o ne genetiniai šeimos ryšiai.

Jungtinių tautų vaiko teisių konvencijos 3 str. reglamentuoja, kad valstybės dalyvės įsipareigoja teikti vaikui tokią apsaugą ir globą, kokios reikia jo gerovei; 20 str. 1 d. numato, kad vaikas, kuris laikinai arba visam laikui yra netekęs savo šeimos aplinkos arba kuris dėl savo interesų negali toje aplinkoje būti, turi teisę į ypatingą valstybės teikiamą apsaugą ir paramą, be to, 2 dalyje reglamentuojama, kad valstybės dalyvės, vadovaudamosios savo įstatymais, pasirūpina tokio vaiko priežiūros pakeitimu, o 3 dalyje numatyta, kad tokia priežiūra gali reikšti perdavimą perauklėti, įvaikinimą arba, jei reikia, atidavimą į atitinkamas vaikų priežiūros įstaigas; 21 str. numato, kad valstybės dalyvės, kurios pripažįsta įvaikinimo sistemą, rūpinasi, kad pirmiausia būtų atsižvelgiama į vaiko interesus ir kad vaikai būtų įvaikinami tik leidus kompetentingiems valdžios organams, kurie vadovaudamiesi taikytiniais įstatymais ir nustatyta tvarka, taip pat remdamiesi visa reikalinga ir patikima informacija, nustato, kad įvaikinimas leistinas dėl vaiko statuso tėvų, giminaičių ir teisėtų globėjų atžvilgiu ir kad tuo atveju, kai reikia, suinteresuoti asmenys, atitinkamai pasikonsultavę, duotų savo sąmoningą sutikimą įvaikinti¹⁷².

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 25 str. nurodyta, kad vaikui, likusiam be tėvų ar jų priežiūros, įstatymų nustatyta tvarka suteikiama globa (rūpyba). Teikiant vaikui globą (rūpybą), turi būti siekiama sudaryti sąlygas jam gyventi šeimoje kartu su broliais ir seserimis, 26 straipsnis nurodo, kad likęs be tėvų vaikas turėtų sąlygas augti šeimos aplinkoje, jis gali būti įvaikinamas¹⁷³.

Akivaizdu, kad valstybės, šeimos ir individo interesų balanso problema tampa aktualiausia valstybės institucijoms priimant ir įgyvendinant sprendimus dėl tėvų valdžios apribojimo, vaiko atskyrimo nuo šeimos ir jo globos. Būtent tada kyla būtinybė įvertinti sprendimus atsižvelgiant į kiekvieno suinteresuoto asmens teises. Šis procesas privalo išlaikyti griežtą jos 3, 6, 8, 13 bei 14 str. patikros testą – būtent į šių straipsnių pažeidimus dažniausiai apeliuojama peticijose Strasbūro institucijoms dėl vaikų atskyrimo nuo tėvų ir globos priemonių taikymo. Išskirtinis aptariamojo pobūdžio bylose yra Konvencijos 8 str., kuris anot T. Opsahl, privalo būti aiškinamas, kaip saugantis *šeimos teisę priimti sprendimus*: kiti asmenys, ypač valstybė, paprastai negali priimti sprendimų šeimos vardu¹⁷⁴.

Analizuojant EŽTK taikymo praktiką, taip pat galima pastebėti, kad faktiniai pagrindai, kuriais valstybės argumentuodavo intervencijos į tėvų ir vaiko šeimos santykius būtinybę, yra labai įvairūs. Pagal tam tikrus bendruosius požymius juos galima suskirstyti į šias pagrindines grupes:

¹⁷² Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija.// Žin., 1995-07-21. Nr. 60-1501.

¹⁷³ LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas.// Žin., 1996-03-14. Nr. I-1234.

¹⁷⁴ Opsahl T. The Convention and the right to respect for family life.// Robertson A. H. (ed.) Privacy and Human Rights. Manchester: Manchester University Press, 1973. P. 225.

Piktnaudžiavimas tėvų teisėmis ar vaikų nepriežiūra, keliantys tiesioginę grėsmę vaiko interesams. Šio pobūdžio bylose valstybės intervencijos į šeimos gyvenimą proporcingumas siekiamiems tikslams (poreikiui apsaugoti vaiko interesus), kaip ir pačių tikslų teisėtumas, kelia mažiausiai abejonių. Pavyzdžiui, vaiko atskyrimas laikomas pateisinama priemone tais atvejais, kai konstatuojama, kad vaikas yra neprižiūrimas ar auga netinkamomis sąlygomis dėl tėvų piktnaudžiavimo alkoholiu ar narkotinėmis medžiagomis¹⁷⁵.

Nepakankamas vaiko interesų ir poreikių tenkinimas. Šiuo pagrindu priimtų valstybės institucijų sprendimų proporcingumo siekiamiems tikslams klausimas yra gana kontraversiškas. Akivaizdu, kad vaikams dėl tėvų kaltės augantiems minimalių sanitarinių ar higieninių reikalavimų neužtikrinančioje aplinkoje (be elektros ir šilumos ar pan.), valstybės įsikišimas būtų pateisinamas EŽTK 8 str. 2 d. prasme¹⁷⁶. Toks įsikišimas būtų pateisinamas ir tais atvejais, kada egzistuoja „akivaizdi vaiko sveikatos ar vystymosi sutrikimo rizika“.

Tėvų psichikos sutrikimai. Tai viena kontraversiškesnių EŽTK 8 str. taikymo sričių, susijusių su vaikų atskyrimu nuo šeimos. Viena vertus, valstybės intervencijos poreikį suponuoja būtinybė apsaugoti vaiką nuo potencialiai žalingos šeimos aplinkos. Tačiau būtina pabrėžti, kad valstybės intervencija, pagrįsta išmtinai asmens priklausymu tam tikrai klasei (socialinei grupei), negali būti pateisinama Konvencijos 8 ir 14 straipsniais¹⁷⁷.

Interesų konfliktas. Tam tikromis aplinkybėmis vaiko ir jį auginančių bei globojančių asmenų interesų konflikto pobūdis nulemia būtinybę užkirsti kelią galimiems šio konflikto padariniams, pateisindamas valstybės intervenciją į konkrečios šeimos gyvenimą. Pavyzdžiui, nustačius medicininio pobūdžio priemonių taikymo vaikui būtinybę, jo tėvų nesutikimas, galintis kelti grėsmę vaiko sveikatai ar gyvybei, remiantis EŽTK 8 str. 2 d. laikytinas pakankamu pagrindu valstybei taikyti intervencines priemones atskiriant vaiką nuo tėvų¹⁷⁸.

Analizuojant įvairią norminę ir mokslinę literatūrą, matyti, kad valstybės dalyvės įsipareigoja teikti vaikui tokią apsaugą ir globą, kokios reikia jo gerovei, taip pat nustato intervencijos būtinybę į tėvų ir vaiko šeimos santykius, kur vaikas dėl savo interesų negali toje aplinkoje būti.

¹⁷⁵ *Grufman v. Sweden* // Appl. Nr. 12651/87.

¹⁷⁶ *X and Y v. Germany* // Appl. Nr. 8059/77.

¹⁷⁷ Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius.// Teisės informacijos centras. Vilnius. 2006. P. 230-231.

¹⁷⁸ Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius.// Teisės informacijos centras. Vilnius. 2006. P. 231-233.

3.5. Vaiko teisė turėti tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam ir socialiniam vystymuisi

Lietuvos Respublikos Konstitucija saugo pagrindines vaiko, kaip žmogaus, teises į gyvybę, sveikatą, laisvę, asmens neliečiamybę, teisę į normalų fizinį, protinį, dvasinį, dorovinį, socialinį vystymąsi, teisę į mokslą ir kitas teises. Vaikų, kaip išskirtinės asmenų grupės, teisės ir pareigos yra reglamentuojamos Konstitucijos 38, 39, 41 str.¹⁷⁹

Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 str. įteisina tėvų ir kitų teisėtų vaiko atstovų, valstybės, vietos savivaldos ir visuomeninių institucijų, kitų fizinių ir juridinių asmenų pareigą, tarp kitų, laikytis tokių nuostatų ir principų: visur ir visada pirmiausiai turi būti atsižvelgiama į teisėtus vaiko interesus, neatsižvelgiant į tai, koku būdu jis buvo pradėtas (natūraliu ar dirbtinio apvaisinimo būdu. Šis būdas reglamentuotas LR SAM 1999 m. gegužės 24 d. įsakyme Nr. 248. „Dėl dirbtinio apvaisinimo tvarkos patvirtinimo“, bei pateiktuose dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektuose); vaikas turi teisę naudotis visomis Lietuvos Respublikos Konstitucijoje bei kituose teisės aktuose nustatytais vaiko teisėmis bei laisvėmis. Kiekvienas vaikas turi lygias su kitais vaikais teises ir negali būti diskriminuojamas dėl savo arba savo tėvų ar kitų teisėtų vaiko atstovų lyties, amžiaus, tautybės, rasės, kalbos, tikėjimo, pažiūrų, socialinės, turtinės, šeimyninės padėties, sveikatos būklės ar kokių nors kitų aplinkybių. Be to, kiekvienam vaikui – tiek iki gimimo, tiek ir po jo – turi būti garantuota galimybė būti sveikam ir normaliai vystytis fiziškai bei protišcai, o gimusiam vaikui – taip pat doroviškai ir dalyvauti visuomenės gyvenime (11 str.). Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 8 str. nustatyta, kad vaiko teisė būti sveikam garantuojama priemonėmis, leidžiančiomis sudaryti vaikui sveiką ir saugią aplinką; vaikų ir jų motinų (tėvų) sveikatos priežiūra; vaikų ligų profilaktika, kvalifikuota medicinos pagalba¹⁸⁰.

VTK 27 str. Valstybės dalyvės pripažįsta kiekvieno vaiko teisę turėti tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia jo fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam ir socialiniam vystymuisi. Todėl tėvams arba kitiems vaiką auklėjantiems asmenims tenka didžiausia atsakomybė už gyvenimo sąlygų, būtinų vaikui vystytis, sudarymą pagal jų sugebėjimus ir finansines galimybes. Valstybės dalyvės, atsižvelgdamos į nacionalines sąlygas ir savo galimybes, imasi reikiamų priemonių ir padeda tėvams bei kitiems vaiką auklėjantiems asmenims šią teisę įgyvendinti¹⁸¹.

Nagrinėjant VTK¹⁸² ir Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą¹⁸³, embriono ir genomo apsaugos įstatymo projektą¹⁸⁴ taip pat biomedicininii tyrimų etikos įstatymą¹⁸⁵ pastebėta keletas

¹⁷⁹ LR Konstitucija.// Žin., 1992. Nr. 33-1014.

¹⁸⁰ LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas.// Žin., 1996-03-14. Nr. I-1234.

¹⁸¹ Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija.// Žin., 1995-07-21. Nr. 60-1501.

¹⁸² Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija.// Žin., 1995-07-21. Nr. 60-1501.

¹⁸³ LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas.// Žin., 1996-03-14. Nr. I-1234.

¹⁸⁴ LR embriono ir genomo apsaugos įstatymo projektas.// Žin., 2002-9-6. Nr. IXP-1855.

prieštaravimų dėl dirbtinio apvaisinimo reglamentavimo. Vaiko teisių apsaugos įstatymuose teigiama, kad vaikas turi teisę į normalų asmenybės vystymąsi, turi teisę būti sveiku ir teisę į individualybę. Pastaruoju metu nerimą kelia informacija, kad dirbtinio apvaisinimo metu pradėti vaikai dažniau kenčia dėl įgimtų anomalijų. Australijoje paskelbta, kad tokie vaikai turi dvigubai didesnę riziką paveldėti vieną iš 10 stambių apsigimimų, pvz., kiškio lūpą, diafragmos išvaržą, nenusileidusias sėklides, nugaros smegenų išvaržą ir kt.¹⁸⁶. Ištyrus daugiau kaip 100 naujagimių pradėtų vienu iš dirbtinio apvaisinimo būdų – intracitoplazmine spermatozoido injekcija – rasta 7 hipospadijų (varpos apsigimimai) atvejų. Populiacijoje šių apsigimimų dažnis 2 iš 1000 gimusių¹⁸⁷. Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, JAV naujagimių registruose išaiškintas neproporcingai didelis Bechwith – Wiedemann sindromo (būdingi piktybiniai inkstų augliai ir kt. patologija) dažnumas *in vitro* pradėtiems vaikams¹⁸⁸. Pagal esamus mokslininkų tyrimus, galima teigti, kad daugelis dirbtinai apvaisintų gyvybių gimsta kiek anksčiau, o priešlaikinis gimimas sukelia begales problemų tolimesniam vaiko vystymuisi¹⁸⁹, taipogi pastebėta, kad palyginti su natūraliai apvaisintomis gyvybėmis, yra daug didesnis skaičius įvairių apsigimimų, taigi, žinant šį faktą, pažeidžiama vaiko teisė į sveiką gyvenimą¹⁹⁰.

LAT nutarime konstatuota, kad tuo atveju, kai yra duomenų dėl vaiko teisės į fizinę, psichinę sveikatą, bei sveiką gyvenimo būdą pažeidimų, teismas turi išsiaiškinti, ar aplinkoje, kur vaikui tektų gyventi, nėra asmenų, pažeidusių šią vaiko teisę. Taip pat teismas turi išsiaiškinti pačių tėvų požiūrį į šiuos neigiamus reiškinius bei į tai, kokių jie imasi priemonių, kad užkirstų kelią vaiką žaloti ir suteiktų jam saugią aplinką gyventi. Vaikas negali būti paliktas aplinkoje, kurioje yra asmenų, keliančių grėsmę vaiko saugumui; įvertinti kiekvieno iš tėvų galimybę sudaryti tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia vaiko fiziniam, protiniam, doroviniam ir socialiniam vystymuisi (Vaiko teisių konvencijos 27 str., CK 3.155 str. 2 d., VTAPI 3 str. 4 p., 11 str.), atsižvelgiant į tai, kad tėvui, su kuriuo nenustatyta vaiko gyvenamoji vieta, lieka pareiga išlaikyti savo vaiką¹⁹¹.

Taigi kiekvienas vaikas turi neatimamą teisę gyventi ir augti, todėl saugant jo fizinį, protinį, dvasinį bei socialinį vystymąsi draudžiami bet kokie moksliniai ar kitokie eksperimentai su vaiku, galintys pakenkti jo gyvybei, sveikatai, normaliai vystytis jo asmenybei. Gaila, bet šios normos neįtvirtintos dirbtinį apvaisinimą reglamentuojančiuose įstatymuose.

¹⁸⁵ LR biomedicininiių tyrimų etikos įstatymas.// Žin., 2004-07-13. Nr. VIII-1679.

¹⁸⁶ Kurinczuk J. ir kt. New Eng J of Medicine.// 2002. Nr. 346. P. 725-730.

¹⁸⁷ Wenerholm UB. ir kt. Human Reproduction.// 2000. Nr 15(4). P. 944-948.

¹⁸⁸ Gosden R. ir kt.// Lancet. 2003. Nr. 361. P.1975-1977.

¹⁸⁹ Arlauskienė A., Gaižauskienė A., Mizerienė R. ir kt. Įvairių veiksnių įtaka neišnešiotų ir išnešiotų naujagimių perinataliniam mirtingumui.// Lietuvos akušerija ir ginekologija, 2003. Tomas VI, Nr. 3. P.172-176.

¹⁹⁰ Kavaliauskienė B. Dirbtinio apvaisinimo finansavimo iš privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto teisiniai aspektai.// Magistro baigiamasis darbas. Vilnius, 2005.

¹⁹¹ LAT CBS teisėjų kolegijos nutartis c. b. Nr. 35/2002.

Išvados

1. Vaikai – ypatingi teisės subjektai, turintys įvairių poreikių, bet negalintys savęs apginti. Jie turi išskirtines savo teises ir yra tokie pat teisės subjektai, kaip ir suaugusieji. Svarbu apginti vaiką, gimusį po dirbtinio apvaisinimo procedūrų naudojant donorines gametas, tinkamai priėmus įstatymą, reglamentuojanti donorystės klausimą.
2. Po dirbtinio apvaisinimo gimusio vaiko tėvais turėtų būti pripažinti „socialiniai“ tėvai, bet VTK 7 ir 8 str. ir kituose teisės aktuose teigiama, kad vaikas turi teisę žinoti apie savo biologinius tėvus ir išsaugoti savo įdentiškumą, įskaitant šeimos ryšius. Todėl turėtų būti uždraustas gametų donorystės anonimiškumas. Jei donoro duomenys būtų konfidencialūs, būtų pažeidžiamos vaiko teisės, nes be donoro sutikimo jis negalėtų gauti jokios informacijos apie savo kilmę.
3. Jeigu būtų įteisintas heterologinis apvaisinimas, atsirastų nauji šeimos santykiai, kurie turėtų įtakos pilnaverčiam vaiko fiziniam, protiniam, doroviniam vystymuisi. Vaiko interesai supriešinami su donoro, kuris nori išlaikyti savo tapatybę paslapyje, ir su motinos, kuri nori nuslėpti, kad pasinaudojo reprodukcinėmis technologijomis. 1999 m. SAM įsakyme ir Seimo narių Dirbtinio apvaisinimo įstatymo projekte uždraustas heterologinis apvaisinimas, todėl suteikiama tik teisė žinoti, koku būdu jis buvo pradėtas. Vyriausybės projekte galima lytinių ląstelių donorystė, todėl kyla daugiau abejonių dėl vaiko teisių apsaugos.

Pasiūlymai

1. Spartėjant šiuolaikinėms technologijoms Lietuvos visuomenei tapo aktualūs įvairūs dirbtinio apvaisinimo būdai ir gametų donorystė. Tačiau LR Seimo nariai nesutaria, kurį dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektą patvirtinti, todėl siūlytina dar kartą paklausti Tautos nuomonės referendumu.
2. Kad gametų donorystės reglamentavimas būtų veiksmingas, turi būti numatytas jos kontrolės mechanizmas bei atsakomybė.
3. Nacionaliniuose įstatymuose, reglamentuojančiuose gametų donorystę ir vaiko kilmės nustatymą, turėtų būti nurodytos pagrindinės tarptautinės žmogaus teisių apsaugos nuostatos.

Eglė Žukauskienė

egle_petkeviciute@yahoo.com

Literatūros sąrašas

Norminiai teisės aktai

1. LR Konstitucija.// Žin., 1992, Nr. 33-1014.
2. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/23/EB.// Oficialus leidinys, 2004-04-07. Nr. L102. P. 0048 – 0058. Prieiga prie interneto:
3. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0023:LT:HTML>.
4. ES Konvencija „Dėl nesantuokinių vaikų teisinio statuso“// Žin., 1997-06-27. Nr.60-1404.
5. ES Pagrindinių žmogaus teisių chartija.// Europos Sąjungos oficialus leidinys. 2004-12-16. Nr. C310-4.
6. ES žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija.// Žin., 1995. Nr. 90-987.
7. Human fertilisation and embryology act.// 1990 (c.37). Prieiga per internetą: http://www.uk-legislation.hmso.gov.uk/acts/acts1990/ukpga_19900037_en_2.
8. Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija. 1959-11-20.// Žmogaus teisės. Jungtinių Tautų dokumentai. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.
9. Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija.// Žin., 1995-07-21. Nr. 60-1501.
10. LR asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas.// Žin., 1996-6-11. Nr. I-1374.
11. LR baudžiamasis kodeksas.// Žin., 2000-10-25. Nr. 89-2741.
12. LR biomedicininį tyrimų etikos įstatymas.// Žin., 2004-07-13. Nr. VIII-1679.
13. LR civilinio proceso kodeksas. // Žin. 2002. Nr. 36-1340.
14. LR civilinis kodeksas.// Žin., 2000. Nr. [74-2262](#).
15. LR įstatymas „Dėl moters, esančios santuokoje, dirbtinio apvaisinimo tvarka“// Žin., 1999-05-24 d. Nr. 248.
16. LR pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas.// Žin., 1996-10-3. Nr. I-1562.
17. LR pilietybės įstatymas// Žin., 2002. Nr. 95-4087.
18. LR SAM ministro įsakymas „Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos“// Žin., 1994-03-09. Nr.18-299.
19. LR SAM ministro įsakymas „Dėl dirbtinio apvaisinimo tvarkos patvirtinimo“// Žin., 1999-05-24. Nr. 248.
20. LR Seimo juridinio skyriaus pastabos.// Diena, 1996. Nr. 32 (458).
21. LR vaiko globos įstatymas.// Žin., 1998-3-24. Nr. VIII-674.
22. LR vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas.// Žin., 2007-6-28. Nr. X-1238.
23. LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas.// Žin., 1996-03-14. Nr. I-1234.

24. LR žmogaus audinių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas.// Žin., 2004-3-25. Nr. IX-2078.
25. Report on Human Artificial Procreation “Principles Set out in the Report of the Ad hoc Committee of Experts on Progress in the Biomedical Sciences (CAHBI).// Concil of Europe. 1989.
26. LR Žmonių saugos darbe įstatymo pakeikimo įstatymas.// Žin., 2000-10-17. Nr. VIII-2063.
27. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2002 metų veiklos ataskaita.// prieiga per internetą: www.lrs.lt.
28. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2006 metų veiklos ataskaita.// prieiga per internetą: www.lrs.lt.

Stenogramos

29. Dvidešimt ketvirtojo (300) neeilinio Seimo posėdžio stenograma.// 2002-10-22. www.lrs.lt.
30. Penkiasdešimt aštuntojo (468) Seimo posėdžio stenograma.// 2004-01-22 www.lrs.lt.
31. Penkiasdešimt devintojo (469) Seimo posėdžio stenograma.// 2004-01-22 www.lrs.lt.

Įstatymų projektai ir jų aiškinamieji raštai

32. LR dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas.// Žin., 2002-10-11. Nr. IXP-1966.
33. LR dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas.// Žin., 2003-12-12. Nr. IXP-1966(2).
34. LR dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas.// Žin., 2004-01-20. Nr. IXP1966(2)A.
35. LR embriono ir genomo apsaugos įstatymo projektas.// Žin., 2002-9-6. Nr. IXP-1855.
36. LR Seimo nutarimas dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo. Projektas.// Žin., 2007-07-05, Nr. XP-2390.

Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo Komisijos išnagrinėtos bylos

37. *Abdulaziz, Caballes and Balkandali v. United Kingdom* // Appl. Nr.00009214/80; 00009473/81; 00009474/81.
38. *Dickson v. the United Kingdom* // Appl. Nr. 44362/04.
39. *Evans v United Kingdom* // Appl. Nr. 6339/05.
40. *G. v. Netherlands* // Appl. Nr. 578/94.

41. *Grufman v. Sweden II* Appl. Nr. 12651/87.
42. *Johansen v. Norway* // Appl. Nr. 17383/90.
43. *Kroon and Others v. Netherlands* // Appl. Nr. 18535/91.
44. *Marckx v. Belgium* // Appl. Nr. 00006833/74.
45. *M v. the Netherlands* // Appl. Nr. 16944/90.
46. *Nylynd v. Finland* // Appl. Nr. 00024484/94.
47. *X, Y and Z v. United Kingdom*// Appl. Nr. 00021830/93.

Lietuvos aukščiausiojo Teismo nutartis

48. LAT CBS teisėjų kolegijos nutartis c. b. Nr. 35/2002.

Knygos ir periodinės publikacijos

49. Adsuar N., M.D., Julianne E.nZweifel, Ph.d. ir kiti. Assessment of wishes regarding disposition of oocytes and embryo management among ovum donors in an anonymous egg donation program.// *Fertility and sterility*, 2005. Nr. 84. P. 1513-6.
50. Ahmad N. H. Assisted Reproduction. Islamic Views on the Science of Procreation.// *Eubios Journal of Asian and international Bioethics*, 2003. No 13.
51. American Society for Reproductive Medicine. Guidelines for gamete and embryo donation.// *Fertility and sterility*, 1998. Nr. 70. P. 1S-4S.
52. Aries Ph., *Centurics of Childhood. //A Social History of Family Life*. Vintage, 1965. P. 6-8.
53. Arlauskienė A., Gaižauskienė A., Mizerienė R. ir kt. Įvairių veiksnių įtaka neišnešiotų ir išnešiotų naujagimių perinataliniam mirtingumui.// *Lietuvos akušerija ir ginekologija*, 2003. Tomas VI, Nr. 3. P. 172-176.
54. Bayne T. Gamete donation and parental responsibility.// *Journal of applied philosophy*, 2003. Nr. 20(1). P. 77-87.
55. Barton Ch., Douglas G., *Low and Parenthood*.// Butterworths. London, 1995.
56. Borrero C. Gamete and embryo donation.// Prieiga per internetą:
<http://www.who.int/reproductive-health/infertility/19.pdf> .
57. Bryant J. Gamete Donation Contextualised scenario.// *Case studies*, 2005.
58. Charles P. Kindregan Jr. Embryo donation: unresolved legal issues in the transfer of surplus cryopreserved embryos.// *Suffolk university lawschool faculty publications*, 2004. P. 23.

59. Daniels K. The Swedish insemination act and the availability of donors.// Oxford journals, 1995. Nr.10(7). P.1871-4.
60. Farrugia R. Parentage and civil status mater.// XXVII th Colloquy on European Law Foundation for International studies. Valletta (Malta), 1997.
61. Frith L. Beneath the rhetoric: the role of rights in the practice of non-anonymous gamete donation.// Bioethics, 2001. Nr. 15. P. 473-84.
62. Gamete and embryo donation.// Human Reproduction. Oxford Journals, Vol. 17. Nr. 5. 2002. P.1407-1408.
63. Gosden R. ir kt.// Lancet, 2003. Nr. 361. P. 1975-1977.
64. Gottlieb C. Lalos O. ir kt. Disclosure of donor insemination to the child: the impact of Swedish legislation on couple's attitudes.// Human reproduction, 2000. Nr. 15. P. 2052-6.
65. Guibert J. Anonymous gamete donation: what to protect and does it violate the human rights?// J Gynecol Obstet Biol Reprod (Paris), 2007. Nr.36(4). P. 360-8.
66. Haimes E. Gamete and embryo donation: Ethical implications for families.// Human Fertility, 1998. P. 30-34.
67. Hill J. „What does it mean to be a parent?“ The claims of biology as the basis for parental rights.// New York university Law Review, 1991. Nr. 66.
68. Inge GB, Brinsden PR, Elder KT. Oocyte number per live birth in IVF : were Steptoe and Edwards less wasteful?// Hum Reprod, 2005. Nr. 20(3). P. 588-592.
69. Jarukaitis J., Vadapalas V. 1949 m. Ženevos konvencijos dėl karo aukų apsaugos ir 1977 m. ją papildomi protokolai.// Vilnius, 2000.
70. Kilkelly U. The Best of Both World for Children's rights: Interpreting the European Convention on Human rights in the light of the UN Convention on the Rights of the Child.// Human Right Quarterly, 2001. Nr. 23(2). P. 308-326.
71. Kisse J. E., S.D. Murphy ir kiti. Effects Of Family Origin Dynamics On College Freshmen.// College Student Journal, 2000.
72. Klemetti R., M.H.Sc., Gisser M. ir kiti. Children born after assisted fertilization have an increased rate of major congenital anomalies.// Fertility and sterility, 2005. Nr.84. P. 1300-7.
73. Kovaliūnaitė E. Žmogaus gyvybės teisinės apsaugos koncepcijos.// Teisės Problemos, 2005. Nr. 2005/2(48).
74. Kurinczuk J. ir kt. New Eng J of Medicine.// 2002. Nr. 346. P. 725-730.
75. Legal problems relating to parentage proceedings.// XXVII th Colleguy on European Law foundation for International studies. Valleta (Malta), 1997. P.14-15, 33.

76. Levkov L., Janickienė RV. Pagalbiniai nevaisingumo gydymo metodai. // Vitae Litera. Kaunas, 2003. P.103.
77. Norbekovas A., Meilius K., Biotechnologijos: pagalba ar iššūkis šeimai kaip institucijai.// sveikatos mokslai, 2002. Nr.2.
78. Olson Ch. K., M.D., ir kiti. In vitro fertilizatuon is associated with an increase in major birth defects.// Fertility and sterility, 2005. Nr. 84. P.1308-15.
79. Oocyte and embryo donation: evaluation of 412 consecutive trials.// Human Reproduction. Oxford journals,1992. Vol. 7. Nr. 8. P.1111-1117.
80. Opsahl T. The Convention and the right to respect for family life.// Robert-son A. H. (ed.) Privacy and Human Rights. Manchester: Manchester University Press, 1973. P. 225.
81. Osaki, Harumi. Killing Oneself, Killing the Father: On Deleuze's Suicide in Comparison with Blanchot's Notion of Death.// Oxford journals. Literature and Theology, 2007.
82. Plg. Dunn H. P. The Doctor and Christian Marriage.// New York, 1992. P. 123.
83. Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius.// Teisės informacijos centras. Vilnius, 2006.
84. Šimonis M., Januškienė J. Vaikų teisės Lietuvos Respublikos sistemoje.// Teisės problemos, 2001. Nr. 4. P. 82.
85. Širinskienė A. Ant dirbtinio apvaisinimo įstatymo slenksčio.// Mykolo Romerio universiteto mėnraštis, 2006. Nr. 3(90), P. 6-7.
86. Vaišvila A. Teisės teorija. // Justitia, Vilnius. 2004.
87. Vitkevičius P.S. Šeimos narių turiniai teisiniai santykiai.// Justitia. Vilnius, 2006. P. 34.
88. Wallbank J. The role of rights and utility in instituting a childs right to know her genetic history.// Social & Legal Studies, 2004. Vol. 13. Nr. 2. P. 245-264.
89. Wenerholm UB ir kt. Human Reproduction.// 2000. Nr.15(4). P. 944-948.

Daktaro disertacijos ir magistro baigiamieji darbai

90. Kavaliauskienė B. Dirbtinio apvaisinimo finansavimo iš privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto teisiniai aspektai.// Magistro baigiamasis darbas. Vilnius, 2005.
91. Kudinavičiūtė-Michailovienė I. Šeimos santykių kūrimo teisinis reglamentavimas Lietuvoje. // Daktaro disertacija. Vilnius, 2006.
92. Sagatis G. Vaiko teisė į šeimos ryšius Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijoje ir Lietuvos teisėje.// Daktaro disertacija, 2004. P. 35.

Interneto svetainės

93. Dirbtinis apvaisinimas.// Lietuvos bioetikos komitetas. Prieiga prie interneto: <http://be.sam.lt/probl/liet/apvais.htm>.
94. Department of psychology. Parenting and child development in families created through embryo donation.// Prieiga per internetą: <http://www2.warwick.ac.uk/fac/sci/psych/research/grants/embryo/>.
95. Gamete description.// Prieiga prie interneto: <http://www.meta-library.net/biogloss/gamete-body.html>.
96. Gamete donation.// prieiga per internetą: http://www.cite-sciences.fr/lexique/definition1.php?idmot=76&radiob=&recho=&resultat=&num_page=1&habillage=sactu&lang=an&id_expo=4&id_habillage=16.
97. Jukušvaitė I., Vitkus A. Naujos technologijos medicinoje ir etika.// Prieiga prie interneto: <http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2002/04/04med.html>.
98. Human fertilisation and embryology authority. „Donor anonymity“//Prieiga per internetą: <http://www.hfea.gov.uk/>. Prisijungimo laikas: 2007-11-12.
99. Krikščioniškos minties, kultūros ir visuomenės laikraštis „XXI amžius“// Prieiga prie interneto: http://xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20040109/zvil_01.html.
100. LR bioetikos komitetas. Bioetikos problemos. Dirbtinis apvaisinimas.// Prieiga prie interneto: <http://bioetika.sam.lt/probl/liet/apvais.htm>.
101. Neįkainojama gyvybės dovana.// Prieiga prie interneto: <http://www.lcn.lt/bzinios/bz0209/209b11.html>.
102. Pasaulinės gydytojų federacijos „Už žmogaus gyvybę“ Lietuvos asociacija pareiškė pastabas dėl dirbtinio apvaisinimo įstatymo projekto.// Interneto dienraštis, 2006. Prieiga prie interneto: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/44020>.
103. Trylika būdų pradėti kūdikį.// Prieiga prie interneto : http://www.mama.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=218&Itemid=378.
104. „Vaisingumo klinika“// Prieiga prie interneto: <http://www.vaisingumas.lt>.
105. Vaitoška G. Šeimos koncepcija: laisvieji individai, mokslas ir klerikalų puolimas. Prieiga per internetą: <http://www.balsas.lt/naujiena/150841>.
106. Vaitoška G. Vaiko teisių nepaisymas kaip paviršutiniško biologinės asmens dimensijos supratimo pasėkmė.// „Už gyvybę“. 2003. Nr. 14.

107. Vuckovi-Sahovic N. The Rights of the Child and International Law.// http://yu.cpd.org.yu/dokumenti/nvs_rights_summary.PDF. Prisijungimo laikas: 2007-09-22.
108. 1978: First „test tube baby“ born.// BBC news. 2007-07-25. Prieiga prie interneto: http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/july/25/newsid_2499000/2499411.stm.

Konferencijos

109. Babachinaitė G. Vaiko teisės: jų samprata ir įgyvendinimo problemos// Vaikų teisės ir jų įgyvendinimo garantijos. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos teisininkų draugija, LR Seimo leidykla, 1996.
110. Quintavalle J. Gametų donorystės ir atliekamų embrionų sukūrimo problema - tarptautinės praktikos pamokos. Tarptautinė mokslinė konferencija.// 2003. Nr.14. Prieiga prie interneto: http://www.gyvybe.lt/uzgyvybe/200314/uzg14_1.html.

Kiti šaltiniai:

111. Doc. dr. J. Juškevičiaus.// bioteisės paskaitos (MRUNI). 2007.
112. Lietuvių kalbos žodynas.// T. XVI. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1995. P. 152.
113. Wikipedija. Laisvoji encijlopedija.// <http://lt.wikipedia.org>.

Santrauka

Vaiko teisės į šeimos ryšius klausimas gametų donorystės atveju

Pirmasis dirbtinio apvaisinimo būdu gimęs kūdikis, panaudojus sutuoktinio gametas, pasaulyje gimė 1978 m., Lietuvoje – 1997 m., tačiau spartėjant šiuolaikinėms technologijoms, pradėti dirbtinio apvaisinimo būdai naudojant ir donorines gametas. Daugelyje šalių gametų donorystė yra reglamentuota, tačiau Lietuvoje įstatymo reglamentavimas yra pradinėje stadijoje.

Pagal LR CK siekiant tinkamai įgyvendinti dirbtinio apvaisinimo procedūras, jas reikia tinkamai reglamentuoti Lietuvos Respublikos teisėje. Kol kas dirbtinio apvaisinimo procedūra reglamentuojama LR SAM ministro įsakymu, tačiau LR Seimui yra pateikti du dirbtinio apvaisinimo projektai: viename iš jų reglamentuojama gametų donorystė, kitame – dirbtinis apvaisinimas, naudojant tik sutuoktinio lytines ląsteles.

LR Konstitucijoje reglamentuota, kad Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę. Prieš priimant dirbtinio apvaisinimo įstatymą svarbu įvertinti realią grėsmę šeimos santykiams, todėl reikia reglamentuoti tokį įstatymą, kuris nepažeistų šeimos koncepcijos ir pagrindinių teisių, susijusių su gametų donoryste: nevaisingų asmenų teisė susilaukti vaikų, dirbtinio apvaisinimo būdu ir embrionų teisė gyventi; vaiko teisė augti šeimoje, būti globojamais, taip pat vaiko teisė į identiškumą, vardą ir pilietybę ir turėti tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia jo fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam ir socialiniam vystymuisi. Reglamentuojant dirbtinio apvaisinimo procedūras, naudojant donorines gametas, svarbu tinkamai įvertinti tėvystės klausimą t. y. vaikas turi teisę žinoti, kokių būdu jis buvo pradėtas ir kas yra jo biologiniai tėvai, tačiau tai dažniausiai susikerta su donore teise į anonimiškumą.

Pripažįstant vaiko teisę žinoti savo biologinius tėvus kyla svarbus uždavinys – nustatyti teisingą balansą tarp vaiko, biologinių ir socialinių tėvų bei valstybės interesų. Todėl nacionaliniuose įstatymuose, reglamentuojančiuose gametų donorystę ir vaiko kilmės nustatymą, bei teismų praktikoje turėtų būti nurodytos pagrindinės tarptautinės žmogaus teisių apsaugos nuostatos.

Summary

Rights of a Child to family relations: the case of gamete donation

The world's first baby to be conceived by *in vitro* fertilisation (using conjugal gametes), was born in 1978, in Oldham, Greater Manchester, England, while in Lithuania only in 1997. The medical technologies develop so fast, that donor gametes have been already started to be used for artificial insemination. Many countries had already regulation for the donation of gametes. While Lithuania has made first steps trying to put artificial insemination under regulation of law.

According to Civil code all the issues related to assisted artificial insemination must be regulated by law. In spite of this, procedures of artificial insemination are regulated by instruction of Ministry of Health Care. Such an inappropriate regulation might be even found unconstitutional.

At the moment two projects of artificial insemination law have been introduced to Lithuanian Republic parliament: one of them regulates donation of gametes, while the other one regulates only husband sex cells (gametes).

The Constitution of the Republic of Lithuania states, that Family, motherhood, fatherhood and childhood shall be under the protection and care of the State. Passing the law it is important to evaluate the potential threat for family relations and the “family conception” as itself. The rights, connected to the donations of gametes should be taken into consideration as well. Such rights are: right to have a child, using artificial insemination, and embryos right to live; child right to live and grow in a family; the right to preserve his or her identity, the right from birth to a name, the right to acquire a nationality and as far as possible, the right to know and be cared by his or her parents; the right to such standard of living which is adequate to the child's physical, mental, spiritual, moral and social development.

However, others argue in favour of the rights of the child to be able to know their true genetic identity. Although official policy is that children should be informed by their parents that they were conceived by donor sperm. Nevertheless the donor has a right of anonymity.

Acknowledging the child's right to know his biological parents, it is important to keep balance between the interests of the child, biological and social parents and the state. As a consequence, the national legal acts, that regulate the donation of gametes, the genesis of child and judicial practice should follow the main international human rights regulation.

1 priedas: SUTUOKTINIŲ, DALYVAUJANČIŲ DIRBTINIO APVAISINIMO PROCEDŪROJE,
ANKETA

PATVIRTINTA: I. e. Sveikatos apsaugos ministro pareigas

1999 m. gegužės 24 d. įsakymu Nr. 248

1. Duomenys apie sutuoktinius:

1.1

(moters vardas, pavardė, asmens kodas, adresas, telefonas)

1.2.

(vyro vardas, pavardė, asmens kodas, adresas, telefonas)

2. Sutuoktiniam paaiškinta, kad tinkamiausias dirbtinio apvaisinimo būdas yra (pabraukti):

2.1. intrauterinė inseminacija (IUI);

2.2. gametų intrafalopinis patalpinimas (GIFT);

2.3.1. in vitro fertilizacija (IVF);

2.3.2. intracitoplazminė spermatozoido injekcija (ICSI);

2.3.3. zigotų intrafalopinis patalpinimas (ZIFT).

Sutuoktiniai supažindinti su parinkto dirbtinio apvaisinimo būdo etinėmis, medicininėmis ir teisinėmis pasekmėmis.

3. Sutuoktiniai sutinka:

3.1. atlikti sveikatos patikrinimą;

3.2. kad moteriai būtų taikoma hormoninė stimuliacija;

3.3. kad moters kiaušialąstės būtų paimtos tokiais būdais (pabraukti):

3.3.1. transvaginalinio ultragarso;

3.3.2. laparoskopijos;

3.4. kad vyro sperma būtų paimta masturbacijos būdu;

3.5. naudoti reikiamus vaistus.

4. Sutuoktiniai supažindinti:

4.1. su galimomis komplikacijomis dėl hormoninės hiperstimuliacijos;

4.2. su galimomis komplikacijomis dėl nuskausminimo taikymo;

4.3. jog neįmanoma garantuoti, kad folikulai vystysis ir kad kartais ciklas turi būti sustabdytas prieš kiaušialąsčių paėmimą;

4.4. kad apvaisinimas ne visada įvyksta;

4.5. kad jie turi teisę savo duotą sutikimą atšaukti iki dirbtinio apvaisinimo procedūros pradžios, t. y. iki ląstelių patalpinimo gimdoje, kiaušintakyje ar mėgintuvėlyje;

4.6. su daugiavaisio nėštumo rizika;

4.7. jog nėra garantijos, kad šios procedūros rezultatas bus nėštumas, net jei kiaušialąstė būtų gauta ir embrionai patalpinti gimdos ertmėje;

4.8. kad, jei nėštumas vystysis, yra persileidimo ir negimdinio nėštumo rizika, taip pat vaisiaus apsigimimo rizika, kaip ir natūraliai pastojus.

5. Sutuoktinius supažindino su šia anketa ir jų veiksnumą patikrino:

.....

(gydytojo vardas, pavardė, parašas, pareigos, įstaigos pavadinimas)

6. Sutuoktiniai susipažino su šia anketa ir sutinka su joje nurodytomis dirbtinio apvaisinimo sąlygomis:

.....

(moters vardas, pavardė, parašas)

.....

(vyro vardas, pavardė, parašas)

2 priedas: SUTIKIMO DIRBTINIO APVAISINIMO PROCEDŪRAI ANKETA
PATVIRTINTA: l. e. Sveikatos apsaugos ministro pareigas

1999 m. gegužės 24 d. įsakymu Nr. 248

1. Duomenys apie sutuoktinius:

1.1.....

(moters vardas, pavardė, asmens kodas, adresas, telefonas)

1.2.

(vyro vardas, pavardė, asmens kodas, adresas, telefonas)

2. Sutuoktiniai sutinka, kad būtų atliktas dirbtinis apvaisinimas šiuo būdu (pabraukti):

2.1. intrauterine inseminacija (IUI);

2.2. gametų intrafalopiniu patalpinimu (GIFT);

2.3.1. in vitro fertilizacija (IVF);

2.3.2. intracitoplazmine spermatozoido injekcija (ICSI);

2.3.3. zigotų intrafalopiniu patalpinimu (ZIFT).

3. Dirbtinio apvaisinimo procedūros tikslas ir galimos komplikacijos sutuoktiniams paaiškintos.

4. Sutuoktiniai supažindinti su nuskausminimo būdu:

.....

(įrašomas nuskausminimo būdas ar pažymima, kad nuskausminimas nebus taikomas)

5. Įvertinus sutuoktinių sveikatos būklę, priešparodymų dirbtinio apvaisinimo procedūrai nėra:

.....

(gydytojo akušerio-ginekologo vardas, pavardė, parašas, pareigos, įstaigos pavadinimas, data)

6. Įvertinus moters sveikatos būklę, priešparodymų nuskausminimui nėra:

.....

(gydytojo anesteziologo vardas, pavardė, parašas, pareigos, įstaigos pavadinimas, data)

7. Sutuoktiniai susipažino su šia anketa ir sutinka, kad būtų atlikta dirbtinio apvaisinimo procedūra:

.....

(moters vardas, pavardė, parašas, data)

.....

(vyro vardas, pavardė, parašas, data)